Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 104 (10701) | 1978 чылдың май 4, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

БИСТИҢ ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

ВЛАДИВОСТОК. Эрте бышар ногаа культураларын олуртурун Приморьениң мурнуу талакы районнарынга эгелээн. Ол тарылганы чүгле механизастаан арга-биле рассада олуртур машиналарның дузазы-биле чорудуп турар. Ногаалар тараан шөл бо чылын крайга үнүш-дүжүткүр он муң гектарны ээлээр. Культураларның дыка хөй кезиин суг-биле таарыштырар ийи дакпыр күргадыр болгаш суггарар системалыг дренаж-биле дериттинген үлетпүр огородтарынга тарыыр. Кандаашкын болган таварылгада үш муң гектар шөлге оларны механизастаан кылымал суггарылгага ажыглаар машиналар-биле хандырар.

ЛЕНИНАКАН. Арменияның даглыг районнарының механизаторлары тарылганың эстафетазын алган. Ширак шынаазының ажыл-агыйлары тарааларны тарып эгелээн. Апрельде боранаашкыннар хову ажылдарының хуусаазын узадыпкан. Ипатовчу арганы чер болганга ажыглавышаан, тараажылар тарылганы эң кыска хуусаада чорудар. Ол үеде шынарның чүс-чүс постулары шөлдерге ажылдаар. Республиканың эң тараалаң Ширак шынаазынга механизаторлар колдуунда эң бедик дүжүттүг «Кавказ» болгаш «Аврора» дээр сорттар тарыыр, олар бедик даглыг черлерге эң дүжүткүрүн көргүскен.

ЗАОКСКИЙ СУУР. (Тула область). Заокский районнуң «Миротино» совхозунда Золтиха, Хворощино дээр болгаш өске-даа суурларның турган черлеринде тараа тараалар ам баш дырта берген. Ол суурларның чурттакчылары Кара эвес хөрзүннүг зонаны чаартырының планнарын ёзугаар совхозтуң төп коданынче көшкен, а оларның ээлеп турган черлерин андарган болгаш тараа тараан. Практиканың көргүскенин ёзугаар алырга, ындыг «эрттир чыдыпкан черлер» баштайгы чемишчилиге чокта безин гектардан-на 40 центнер чедир тарааны берип турар. Тарылга шөлү өске-даа ажыл-агыйларга база немежир.

(СЭТА).

ГЕРМАНИЯНЫҢ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТТЫГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ НЕДЕЛЯ САНЫНДА ҮНЕР «ФОРВЕРТС» СОЛУНУНУҢ АЙТЫРЫГЛАРЫНГА

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ХАРЫЫЛАРЫ

Айтырыг: Силерниң ГФР-ге баар аян-чорууңарга холбаштыр бистиң ийи чурттарывыстың аразында харылзааларның амгы үедеги байдалынга болгаш оларны хөгжүдериниң келир үедеги перспективаларынга хамаарыштыр Силерниң үнелээшкиннерин билип алыксаан ийик бис.

Харыы: Бистиң чурттарывыстың аразында харылзаалар дыка хөй угланыышкыннар талазы-биле чедиишкинниг хөгжүп турар деп санап турар мен. Бистиң бодалывыс-биле алырга, бир эвес ол харылзаалар чайгаар тургустунза бээр шаптыктарга таваржы бербес болза, оларның келир үедеги перспективазы эки болуру чайлаш чок.

Силерниң айтырыыңарга холбаштыр 1970 чылдың август айда Москвага ат салган, Совет Эвилелиниң болгаш Федеративтиг Республиканың аразында керээниң дугайын сагыңмайн барбас арга чок болду. Ийи улустарның эртип келген үези дыка берге турган-даа болза, ыңчаарда кылган дидим эргилдени үнелевейн баар болза хоржок.

Ук керээ делегей хемчээлдиг улуг болуушкун болган. Ол керээ дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының хереэнге бир чугула үндезинни тургускан. Ол керээ шагда-ла манап турганывыс боттуг хөгжүлдеге илиигни берген. Оон соонда дарый өске-даа элээн каш дугуржулгаларны, оон иштинде хөй талалыг дугуржулгаларны чарган.

Оон бээр узун орукту эрткен бис. ГФР Польша Улус Республика-биле, Герман Демократтыг Республика-биле база Чехословак Социалистиг Республика-биле чугула керээлерни чарган. ССРЭ-ниң болгаш ГФР-ниң аразында харылзаалар шынар талазы-биле чаа характерже шилчээн. Кады ажылдажылга — норма-чижек апарган. Бот-бодунуң сөзүнге, кады кылган документилерге ат салырынга бүзүрежир чорук тургустунган. Чазактар кежигүннери, парламентарийлер, политиктиг болгаш хөй-ниити ажылдакчылары ужуражып, хөй санныг делегациялар чоржуп турар апарган. Культура болгаш туризм талазы-биле солчуушкуннар чогумчуп турар. Дошчузу-биле чугаалдарга, янзы-бүрү харылзааларның эвээш эвес дуржулгазы чыгдынган.

ССРЭ-ниң болгаш ГФР-ниң аразында үре-түңнелдиг харылзааларны таарыштырарынга болгаш быжыглаарынга тодаралыкчы рольду дээди деңнелге ужуражыышкыннар ойнап келген болгаш ойнап турар деп чүве билдингир болгай. Ужуражыышкын бүрүзү-ле кандыг-бир чаа, чугула чүүлдү киирип, берге айтырыгларны чогумчалыг дугуржурунга, улам ыңайгы депшилгени болдуруп турар шиитпирлерни хүлээп алырынга дузалап турар. Президент В. Шеель болгаш канцлер Г. Шмидт-биле Боннга бистиң ам кылыр беседаларывыс силерде болгаш өске-даа чурттарда улуг сонуургалды болдуруп турарының ужуру-даа ында. Ийи чурттарның аразында чаагай харылзааларга орукту кады ажыдып эгелээнивис дарга В. Брандт-биле улуг күзелдиг ужуражыр мен.

ГФР-биле харылзаалар — Совет Эвилелиниң хөй талалыг, коллуунда бүгү делегей харылзааларының кезээ болур. Ыңчалза-даа бо эң чугула кезек боop турар. Бистиң ийи чурттарывыстың туруштарындан, оларның бот-бодун билчириинден Европа херектеринге, оон-даа калбак планга дыка хөй чүүлдер хамааржыр болгай. ГФР-ниң болгаш ССРЭ-ниң аразында харылзааларның байдалы — делегей чавырылдырыышкынының, Европага, харын-даа чүгле Европага эвес, тайбың бот-догуннаашкынның иле көргүзүү боop турар.

Федеративтиг Республика-биле кожа-хелбээ болгаш бот-бодунга ажыктыг харылзааларның угланыышкыны — бистиң партиявыстың болгаш күрүневистиң принциптиг үр хуусаалыг угланыышкыны болур дээрзин база катап демдеглексеп тур мен.

ССРЭ-ниң болгаш ГФР-ниң аразында харылзааларда кандыг-даа айтырыглар, кандыг-даа бергедээшкиннер чок деп чугаалап болур бе? Ыңчаар чугаалап болбас. Чаңгыс аай шынарлыг эвес-даа болза ындыг айтырыглар бар болдур ийин.

Херектиң боттуг талазы бар, ол болза чүнү-даа мурнунда бистерниң янзы-бүрү ниитилел системаларлыг күрүнелерде чурттап турарывыс болур. Янзы-бүрү харылзажылгаларга эвээш эвес нарын чүүлдер моон үнүп кээп турар. Ыңчалза-даа тайбың болгаш кады ажылдажылгага чурттаарынга өөренир херек, чүге дизе тайбың бот-догуннаашкынның хепке кирген чүве дег чаңгыс аай негелдези күрүнелерде чок болгай.

Өске хевирниң бергелери болгаш шаптыктары база бар харын. Оларны социализмге хамаарыштыр агрессиялыг хөөннүг күштерниң эзээргек ажыл-чорудулгазы болдуруп турар, олар «соок дайынның» үезиниң дугайын сактып турарлар болгай. Чогум-на ол күштер баш удур бодап алганы янзы-бүрү чылдагааннары-биле антисовет кампанияларны үргүлчү организастап, нарыылаашкынны болдуруп, бистиң иштики херектеривиске холгаарлаарын оралдажып, чепсектиишкинниң эндере бүдүреринче чүткүп турарлар. Бо күштерниң хөлелиишкиннери ГФР-де элээн салдарлыг, бистиң ийи чурттарывыстың аразында харылзааларны чогумчалыг хөгжүдеринге шаптыктап, делегей херектеринге бистиң кады ажылдажылгавыстың аргаларын кошкадып турар.

Бир эвес оларны далаш чокка болгаш угаазыладыг, партнёрну билир күзел-биле, изигленир чорукту болдурбайн база чорулдээлерни чидиглендирбейн кылыр болза күрүнелер аразында харылзааларның кандыг-даа айтырыгларын бистиң үевисте шиитпирлеп болур деп чүвеге бүзүреп турар бис. Ийи талаларда чаагай күзел бар болза, келир үеже бүзүрелдии-биле көрүп боор бис.

Айтырыг: ССРЭ-биле ажыл-херекчи харылзаалар «дээвииринде четкен» деп ГФР-де чамдык кижилер санап турар апарган. Бо айтырыг талазы-биле силерниң бодалыңар кандыг ирги?

Харыы: Ындыг эвес деп бодап тур мен. ССРЭ-ниң болгаш ГФР-ниң аразында садыглажыышкынның өзүп турарының дугайын херечилеп турар санпарны-даа ап көрүңер. 1977 чылда бараан саарылгазы 1973 чылга деңнээрге 2,5 катап, а 1970 чылга деңнээрге — 5,5 катап өскен-дир. Капиталистиг чурттар-биле бистиң садыглажыышкынывыска ГФР бирги черни ээлеп турар. Бисте бот-бодунга ажыктыг дугуржулгалар дыка хөй. Оон эки чижээ — совет бойдус газын ГФР-же чоруткаш, оон орнунга хоорзаларны ап турары. Оон ужур-дузазы чүгле хемчээл-биле эвес, харын үр хуусаада — ийи муң чылга чедир үргүлчүлээри-биле тодараттынар. Бо дээрге ийи чурттарның экономиктиг харылзааларының туруштуг болгаш быжыг болуруңче кайы-даа таланың чүткүлдүүн илергейлеп турар.

Барыын-герман фирмалар бисте делегейде эң улуг Оскольскиниң электрометаллургия комбинадын, «Шереметьево» аэропортту тударынга киржип турар. Чоокта чаа «чүс чылдың» ёзулуг тудуу апарган Байкал-Амур магистралынга чораан мен. ГФР-ден садып алган чүък сөөртүр автомашиналар ында эки ажылдап турар болду. Волганың автомобиль заводунуң бүдүрүп турары «Лада» деп чиик машина силерниң хамаатыларыңарда эки эт апарган. Ындыг чижектерни ам-даа уламчылап болур.

Ыңчалза-даа силерниң чурттуңар-биле экономиктиг харылзааларның байдалынга долузу-биле сеткил ханган бис дээр болзувусса, арай-ла алдагдаа хевирлиг апаар боор. ГФР-ниң фирмалары болгаш бистиң организацияларывыстың аразында харылзааларда күзээниң ёзугаар бүгү чүве бүтпейн турар. Ол дугайын билир бис, ыңчангаш эргежок чугула хемчеглерни чогуур үезинде алыр дээш бодувустуң талавыстан оралдажып турар улус бис. Таваржып турар бергедээшкиннерни ажып эртеринге Федеративтиг Республика бодунуң үлүүн киирер деп бодап турар бис. Чижээ, совет бараанарны сөөртүп кииреринге кызыгаарлаашкынны ап каар, каайлы чурумунга улам таарымчалыг байдалды тургузар боор деп манап турар бис.

Бистиң ийи чурттарывыстың экономиказы чамдык таварылгаларда бот-бодунга немелде болур дээрзиниң дугайын моон мурнунда-ла чугаалап турган болгай мен. Күш-ажылдың ханылап турар делегей хуваалдазы бүгү чурттарның мурнунга улуг аргаларны ажыдып турар. Кайывыстың-даа эрге-ажыктарывысты барымдаалап, бистиң экономиктиг харылзааларывысты доктаамал хөгжүдериниң кайгамчык улуг курлавыры ында боop турар. Оон-биле кады экономиктиг харылзааларның амгы үедеги хевирлери-биле кызыгаарлаттынар болза хоржок, оон чаа аргаларын дилээр херек, угаазыладыг санаашкыннарга болгаш бот-бодунга ажыктыг чоруктуң принцивинге үндезилеттинген аргаларны ажыглаар херек.

ГФР-же совет экспорттуң үлүү ССРЭ-де ниитилелге хамаарыштыр алырга, продуктуларының нити хемчээлиниң 0,09 хуузу боop турар. А ССРЭ-же барыын-герман экспорттуң үлүү ГФР-де ниитилел продуктуларының нити хемчээлиниң 0,6 хуузу боop турар. Ыңчангаш бистиң чурттарывыстың аразында ажыл-херекчи харылзаалар «дээвииринде четкен» дээр бодалдар-биле чөпшээрежири шын эвес боop турар-дыр.

Айтырыг: Европага улам ыңайгы чавырылдырыышкынның угланыышкынынга тодаргай базымнарның кандыг аргаларын көрүп турар силер?

Харыы: Европага улам ыңайгы чавырылдырыышкын шериг талазы-биле чавырылдырыышкынның өйү келген, соңгаарладып болбас айтырыгларын канчаар шиитпирлээринден улуу-биле хамааржыр. Кажан политиктиг чавырылдырыышкынның чорудуушкуну шериг чавырылдырыышкынының чорудуушкуну-биле каттышкан турар ужурлуг ындыг үеде келген бис деп чугаалап-даа болур. Ыңчангаш амгы үеде эң-не кол чүүл — чепсеглениишкиннерни эндере бүдүрерин кызырар талазы-биле, оларны доктаадыр талазы-биле боттуг хемчеглерни алыры болур.

Совет Эвилели шериг чавырылдырыышкынының талазы-биле хемчеглерниң тода платформазын илип үндүргени билдингир болгай. Ядролуг чепсекти баштай ажыглаарындан ойталаары, ам туруп турар шериг бөлүктележиишкиннерин калбартпазы, өөредилгеге киржир шериглерниң санын кызырары ында кирип турар.

Херектиң политиктиг талазын бичии-даа када уттуп болбас деп чүве билдингир. Шериг чавырылдырыышкынынга чаагай салдарны чедирип турар Европада байдал күрүнелер аразында бот-бодунга ажыктыг харылзааларны бүгү талалыг хөгжүдеринге, оларның удуртукчу ажылдакчыларының аразында бүзүрежир чорукту быжыглаарынга, чарган керээлерни хүндүлеп көөрүнге, Хельсинки чөвүлел хуралынга чедип алдынган дугуржулгаларны чайгылыш чок күүседиринге үндезилеттинип, хевирлеттинип турар.

Долгандыр турар бойдус, транспорт, энергетика талазы-биле кады ажылдажылга айтырыгларының талазы-биле нити Европа конгресстерин чыылдырар дугайында бистиң саналдарывысты Барыын чүкте хөй кижилер чогумчалыы-биле хүлээп алган. Ажыл-херекти кылып эгелей берип болгу дег турган, ыңчалза-даа бо талазы-биле Барыын чүкте кады ажылдаар ужурлуг чурттарывыс маажым чорукту болгаш туруштуг эвезин көргүскеннер.

База бир чүүл. Европага чавырлыышкынның картазынга Барыын Берлин шаптык болбазын дээш туржуп турар бис. Амдыызында дорт талалыг дугуржулганы ооп кааптар дээн оралдажыышкыннарга таваржып турар бис. Ол хоорай ГФР-ниң девискээри эвес деп чүүлдү херек кырында санап көөрүн күзевейн турар акциялар бар. Бо бүгү чорук чавырлыышкынның ёзузунга удурланыышкак, делегей байдалын нарыыдадып турар. Оон өскээр бис үнелеп шыдавас бис.

Чавырлыышкынның салым-чолун тодарадып турар факторлар хөй. Чавырлыышкынны ханыладыр арганы берип турар чүгле ындыг факторлар боттанып турзун дээрзинге ынаныксаар ийик бис.

Айтырыг. Чүгле ГФР-де эвес, өске-даа чурттарда Совет Эвилели бодунуң шериг күчүзүн сан болгаш шынар талазы-биле өстүрүп, камгалал хереглелинден артыкка ону үргүлчү болгаш чайгылыш чогу-биле өстүрүп турар деп сагыш-сырал бар. Деңкүштүң баазынга чавырлыышкын шериг талазы-биле дугуржуушкуннарны негеп турар деп Силер санаар силер бе?

(Уланчызы 3-кү арынга).

ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Тыва көдээ тудуг» трестиң тудугжуларының чарыжының мурнуку одуруунда № 741 КМК-дан Шойдар-оол Күжүгеттиң, № 1317 КМК-дан Владимир Ульяновтуң бригадалары чоруп турар.

Шойдар-оол Күжүгеттиң бригадазы — онгу беш чылды дөрт чылда күүседир хүлээлгелиг мурнакчы бригада. Амгы үеде олар социалистиг хүлээлгезин күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап турар. Бригада бо чылдың эрткен 3 айларында 81 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган азы чартык чылдың планын хуусаа бетинде күүсеткен болгаш бо хүннерде июльдуң үлүүнде ажылдап турар.

Владимир Ульяновтуң бригадазы чылда 200 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планныг турган, херек кырында 101,1 муң рубльдиң ажылдарын кылып бүдүргеш, амгы үеде ийиги чартык чылдың үлүүн күүседип кирипкен.

Май 1-ниң байырлалын тодептиг уткуур дээш социалистиг чарышка идепкейлиг кирипкеш, 741 дугаарлыг механизастаттынган колоннадан Кылаң-оол Ооржактың, 463 дугаарлыг КМК-дан Сүүр-оол Ховалыгның, № 585 механколоннадан Николай Кудымовтуң, № 586 КМК-дан Фёдор Поповтуң, Топуйлаң Монгуштуң бригадалары апрельдиң тудуг-монтаж ажылдарының планын хуусаа бетинде, ийи неделя эрте күүсеткеннер.

Н. ООРЖАК.

КӨДЭЭ ТУДУГЛАРДА

15 ХОНУК БУРУНГААР

Барыын-Хемчик районда 741 дугаарлыг КМК-да хоочун тудугжу Кылаң-оол Кылаң-оолович Ооржактың удурткан бригадазы мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Ук бригада бо чылдың апрель 15-ке чедир 44 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Ыңчангаш мурнакчы бригада эрткен дөрт айларының планын хуусаадан 15 хонук эрте күүсеткен ол.

Хоочун тудугжуның бригадазында ажылынга бердинген, бедик мергежилдиг, тудугга хөй чылда ажылдап келгеннер хөй. Олар ажылга кызымак, быжыг сагылга-чурумнуу-биле өске эш-өөрүнге эки үлегерни көргүзүп турарлар. Ындыгларга Ыдыпай Хомушку, Николай Казак, Николай Монгуш, Михаил Маңган-оол, Көк-оол Күжүгет болгаш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур.

Көдээ тудугларны ой-шаанда ажыглалга киирери дээш бистен хамааржыр бүгү-ле чүвени кылып, кызымак ажылдап турар бис. Бир ай дургузунда бистиң бригада 2 аал иштиг чурттаар бир чуртталга бажыңын доозуп, дужаап турар. А бир эвес тудуг материалдары-биле хандырылга эки, үзүктел чок болза, харын-даа 2 ындыг бажыңны бир айда кылып болур турган ийик.

Бригадавыстың кылган тудуглары районнуң суурларында немежип турарынга канчап чоргаарланмас боор. Сөөлгү үеде безин Кызыл-Мажалыкта ийи каът чаа школаны, «Барлык» совхозта гаражты ажыглакчыларга хүлээттивис.

Шалыпчы күш-ажылдың чылында планныг онаалдаларны долдур болгаш ажыр күүседир сорулгалыг ажылдап турар бис.

А. КҮЖҮГЕТ,
№ 741 КМК-ның тудугжузу.

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН — АМЫДЫРАЛГА!

ШАЛЫПЧЫ АЖЫЛ-ИШ

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң тудугжулары онгу беш чылдың үшкү чылының бирги кварталында база апрель айда күш-ажылчы чедиишкиннерни чедип алганнар. Олар Постоянный суурга 60 аал чурттаар чуртталга бажыңын, эъш-чем магазинин, ийи аал чурттаар алды чуртталга бажыңның тудуун кылып доозкаш, күрүне комиссиязынга дужааганнар. Ыңчангаш эргелелдиң тудугжулары бо чылдың бирги кварталында тудуг-монтаж ажылдары кылыр планын 120 хуу чедир база апрельдиң чедиишкинниг күүсеткен.

Эргелелдиң тудугжу бригадаларының аразында Май 1-ниң байырлалынга уткуштур калбарган социалистиг чарышка Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Салчак Кара-оолдуң удурткан бригадазы планныг онаалдазын ай санында ажыр күүсеткеш, тиилекчи болган. Бо коллектив Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының ажылчыннары чурттаар 18 квартиралыг чуртталга бажыңының тудуун эгелээн болгаш ону кыска хуусаада доозар дээш ажылдап турар.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры К. Х. Данзырынның бригадазы база мурнакчыларның одуруунда. Оон кежигүннери Постоянный суурда алдан аал чурттаар бажыңның таваан салып кирипкен.

М. ХОЮГ-ООЛ.

СУГГАТЧЫЛАРДА

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң ишчилери бо чазын 4350 га черге тараа культураларын тарыыр планныг. Оон иштинде барык ийи муң дөрт чүс хире га чер суггаттыг.

Совхозтуң суггатчыларының 30-30 кижиден тургустунган беш звенозу ол ажылче хаара туттунган. Олар бо хүннерге чедир барык сес чүс га черни суггарган. Ол ажылга суггатчылардан Оолак Доңгак, Семис-оол Хомушку олар шылгарап турарлар.

Х. МОНГУШ.

Тураннын ыяш белеткел пунктузу бо чылдың эрткен дөрт айларының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткен. Чазаныр цехтиң станочниги, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Нина Петровна Краева ажыл-агыйның планныг онаалдаларын күүседиринге чогуур үлүүн киирип, бодунуң ай планын 130—140 хуу күүсеткен.

ЧУРУКТА: Н. П. Краева ажыл үезинде.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ҮРЕЗИННИ ЧАШТЫРГАН

Чөөн-Хемчик районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң Бора-Тайга салбырының хову, шөлдеринде иш хайныккан. Ында Маадыр-оол Ховалыг, Михаил Ховалыг, Кошкар-оол Куулар оларның агрегаттары үрезин чаштырылгазынче май 1 байырлалының бүдүүзүнде кирипкен. Олар бо хүннерге чедир 220 хире га черге кызыл-тас үрезинин чаштырганнар.

Совхозтуң бо салбырының тараажылары часкы суггарылгаже база кичээңгейни угландырган. Олар 1200 га черге суггарылганы чорудар планныг. Бо хүннерге чедир оон 650 гектарын суггарган. Салбырның суггатчыларындан 58 кижи 7 звенога хуваатгынган.

«Алдан-Маадырның» Бора-Тайга салбырының тараажылары бо чылын бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алганнар. Олар онгу беш чылдың үшкү чылында га бүрүзүнден 16 центнер тарааны алыр сорулганы салган. Ол сөске ээ болур дээрзинге бо часкы эгелээн иш херечилеп турар.

М. СЕВЕН.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

«Тыва суг тудуг» трестиң көжүп чоруур ийи дугаар механизастаттынган колонназының механизатору Х. Ондар чүгле бригадада эвес, харын тресте мурнакчы механизатор.

Ол бодунуң эш-өөрү-биле республиканың районнарынга инженерлиг суггарылга бугаларын тургузарынга кызымаккай киржип келген. Х. Ондар Кызылдың көдээ профессионал-техниктиг училищезин чедиишкинниг доозкаш, Чадаананың суггарылга эргелелинге бригадирлеп ажылдап, бульдозерге ажылдап турган. Оон соонда «Алдан-Маадыр» совхозтуң Алашта, «Малчын» совхозтуң Чеди-Тейде, Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң Кара-Талда, «Кызыл тук» совхозтуң Дүжерлигде, «Кара-Хаак», Тока аттыг совхозтарның инженерлиг суггарылга бугаларын кылырынга бодунуң үлүүн киирип келген. Оон кылган ажылын чүгле «ковтуг эки» деп демдек-биле хүлээп ап турар.

Мурнакчы механизатор Х. Ондар чүгле ажылынга кызымак эвес, хөй-ниити ажылынга база идепкейлиг киржип турар. Ол коллективте профэвилел комитединиң база көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң кежигүнү.

Х. Ондар бо хүннерде Таңды районнуң Шаңганда суггарылга бугазын кылчып, шалыпчы ёзу-биле ажылдап турар.

К. ХЕРТЕК.

ӨҢНҮКТЕРНИҢ БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Бүгү чурттарның ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалы таварыштыр МАРН-ның Баян-Өльгий, Завхан аймак комитеттеринден болгаш аймак күүсөмнарындан СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң адресинге байыр чедирген телеграммалар келген.

Моол өңнүктер ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының байырлалы таварыштыр республиканың ажылчы чоннарынга чүректиң ханызындан байыр чедирген болгаш коммунистиг тургузуушкунга, СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга, совет болгаш моол улустарның аразында акы-дуңма найыралды улам быжыглаарынга чаа-чаа чедиишкиннерлиг болурун сеткилдиң ханызындан күзээннер.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕН, ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДАН БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕН

Шылгарангай совет композитор Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң улустуң артизи, Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады Арам Ильич **Хачатурянның** аар болгаш үр аарааның соонда 1978 чылдың май 1-де 75 харлыында мөчээнин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели таңы кажыыдал-биле дыңнадып тур.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

ҮНҮШ-ДҮЖҮТКҮРҮН КАТАП ТУРГУЗАРЫ

Хат үрээн чиик хөрзүннерге, чемиштиг бүдүмелдери шоолут эвес сиген шөлдеринге, хат алыр доңнелчек элезиннерге үр үеде ажыглаары-биле хөй чылдыг сигеннерни тарыыры азы ол черлерге шуут-ла ыяш олуртуру эргежок чугула.

Кандыг-даа таварылгада элезинниң хат алырын болдурбазы-биле, а ол ышкаш хат дыка үрээн хөрзүннерниң үнүш-дүжүткүрүн катап тургузары-биле бирги ээлчегде чаңгыс чылдыг болгаш хөй чылдыг сигеннер тарыырын ажыглаар. Аңаа чаңгыс чылдыг сигеннерден сула эң-не таарыжыр, а хөй чылдыг сигеннерден ук черге үнер, кызын шыдамык — челденчек житняк, сибирь волоснези, сарыг донник таарыжыр. Хат алыр элезиннерни быжыглаары-биле чаңгыс чылдыг болгаш хөй чылдыг культураларны сиген холуксаазы-биле мындыг нормалыг кылдыр чаштырар: гектарга суланы—40—60 кг, житнякты—14—16 кг, волоснецти—20—22 кг азы донникти 12—16 кг кылдыр холуп алыр. Ону чаштырарын сеялка-биле чорудар азы черниң кыры өл чыдар болгаш элезинниң хат алыры түр соксай берген турар чайгы чаашкыннар үезинде кырындан чаштыргаш, волокуша-биле холуй тырттырар. Чаштырыышкынның ийлерин азы хаттың келир уун доора одурту чорудар.

Хат дыка үрээн болгаш сут алган хөрзүннерни шириктелдирери-биле база оларның үнүш-дүжүткүрүн катап тургузары-биле чүгле суланың бодун гектарга 120—130 кг нормалыг кылдыр чаштырып болур. Ооң соонда ийи дугаар чылында ол черге бобы болгаш алак сигеннерниң холуксаазын чаштырар. Донниктен аңгыда, бобылардан люцернарыг донникти шыктаддыр тараанда, ону дилиндектей ажаап алыр, 20—30 метр хире дилиндекти кестиргеш-ле, сигенниң үрезининиң тараары-биле 2—4 метр дилиндекти хевээр арттырып каар.

Хат үрээн черлерниң элезинин быжыглаарының бир ыяап-ла албан агротехниктиг негелдези болза, тарылга мурның кышка шыдамыккай районнуткан сорттарын ажыглап болур.

Чер ажылының бедик культуразы дээш

Хөй чылдыг сигеннерни ийи хуусаада чаштырып болур: чазын эрте, чаа-ла эрип эгелээн хөрзүнге, тарылга мурнуунуң болбаазырадылгазын чорутпайн азы чайын июльдуң чаашкынныг үезинде черниң ширинин андарбайн, адаандан 8—10 см хандыр үлдүреткеш, кырындан каток-биле тантай бастыргаш, чаштырар. Хөй чылдыг сигеннер аңаа 4—6 чыл дургузунда үнер. Баштайгы үш чылда аңаа мал кадарып болбас. Ооң соонда сигенни кезерин мал оъткарары-биле дараалаштырар. Ол черлерге чазын эрте болгаш күзүн хөрзүн доңарынга чедир мал одарладып болбас.

Сиген азы сиген далганы кылдыр ажыглаары-биле санында болбаазырадырда, гектарга 20—40 тонна өдекти азы 1,5 центнер минералдыг чемишчидилгени төгери болур.

Республикада тарылга ээлчештирилгезинге ажыглаар хөй чылдыг сигеннерниң хевири болгаш сорту хамыктың мурнунда кышка база кааңга быжыг шынарлыг болур ужурлуг.

Дыка болгаш ортумак чергези-биле хат үрээн сарыг хөрзүннерге чажарынга житняк, сибирь волоснези, дазыл чок пырей болгаш өзек чок костер таарыжып болур. Чиик составтыг кара хөрзүнү шоолут эвес черлерге тарыырга, бо сигеннер гектардан 10—19 центнер чедир бедик дүжүттү берип болур. Олар баштайгы үш чылында дыка эки дүжүттү бээр, а ооң соонда чемишчидилге төкпеске, дүжүдү чоорту кудулаар.

Хат үрээн черлерге хөй чылдыг сигеннерни чүгле ол бодун азы гектарга житнякты 8—10 кг, волоснецти болгаш пырейни 18—20 кг нормалыг кылдыр холуп алгаш чаштырып болур. Люцерннаның ол бодун гектарга 8—10 кг-ны, алак сигеннер-биле холаапда 4—6 кг, донникти 14—16 кг хемчээлдиг кылдыр чаштырар.

Өл-шыгы эки черлерге хөй чылдыг сигеннерни арыг куруктурган черге, баштайгы эртеги чаштырылга-биле, кызыл-таска холуштур тарыыр. Ынчаар кылырда кызыл-тасты чаштырган соонда хөрзүннү ыяап-ла тантай бастыргаш, чүгле ооң соонда сигеннерни кырындан чаштырар.

Житнякты болгаш волоснецтиң тарыыр хуусааларын дуржулгадан көөрге, июльдуң төнчүзүнде чаштырарга эң-не эки, бир дески үнер болган. Ынчангаш хат үрээн черлерге хөй чылдыг сигеннерни тарыырының эң дээре үези июльдуң 20—25-ке чедир, тараалар-биле холувайн чаштырары болур. Кызыл-тас тараан соонда, куруктурулга черинге ийиги культура кылдыр ынчаар тарыыр. Бо таварылгада кызыл-тасты ажаап алган доораан-на, гектарга азотту, фосфорну, калийни холуштур 40—60 кг кылдыр төгер болгаш черниң хөрзүнүн андарбайн адаандан ханызы-биле үлдүредир. Чазын шоптуланчак бистиг илиир-биле шыгып базырар. Бок үнүштер көстүп кээрге, оларны плоскорезатер-биле адаандан одура тырттырып узуткаар.

Күзүн черни болбаазыраттаанда, чазын хөрзүн эрип эгелээрге, үстүнде айыткан хемчээл-биле минералдыг чемишчидилгелерни төккеш, черни хавыладыр үлдүредип болбаазырадыр.

Хөй чылдыг сигеннерни тараанының баштайгы чылында шөлдү бок үнүштерден арыг тургузар. Хөлүн эрттир бокталы берген таварылгада, бок үнүштерни кестиргеш, оларны шөлден доораан-на арылдырар апаар. Сиген тараан шөлдерни чазын БИГ-3-биле илиир-тээр. Ону дараазында бүгү чылдарда ынчаар кылыр.

Тараан сигеннерни сиген, сенаж, витаминниг сиген далганы кылдыр ажыглаары-биле аңаа-ла кестирип алыр. Ол хөрзүннерниң эге бажында турган үнүш-дүжүткүрү катап тургустунуп келгенде, чоорту тараалар тарыырынче кирер.

В. НАЗЫН-ООЛ,
Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының директорунуң эртем талазы-биле оралакчызы.

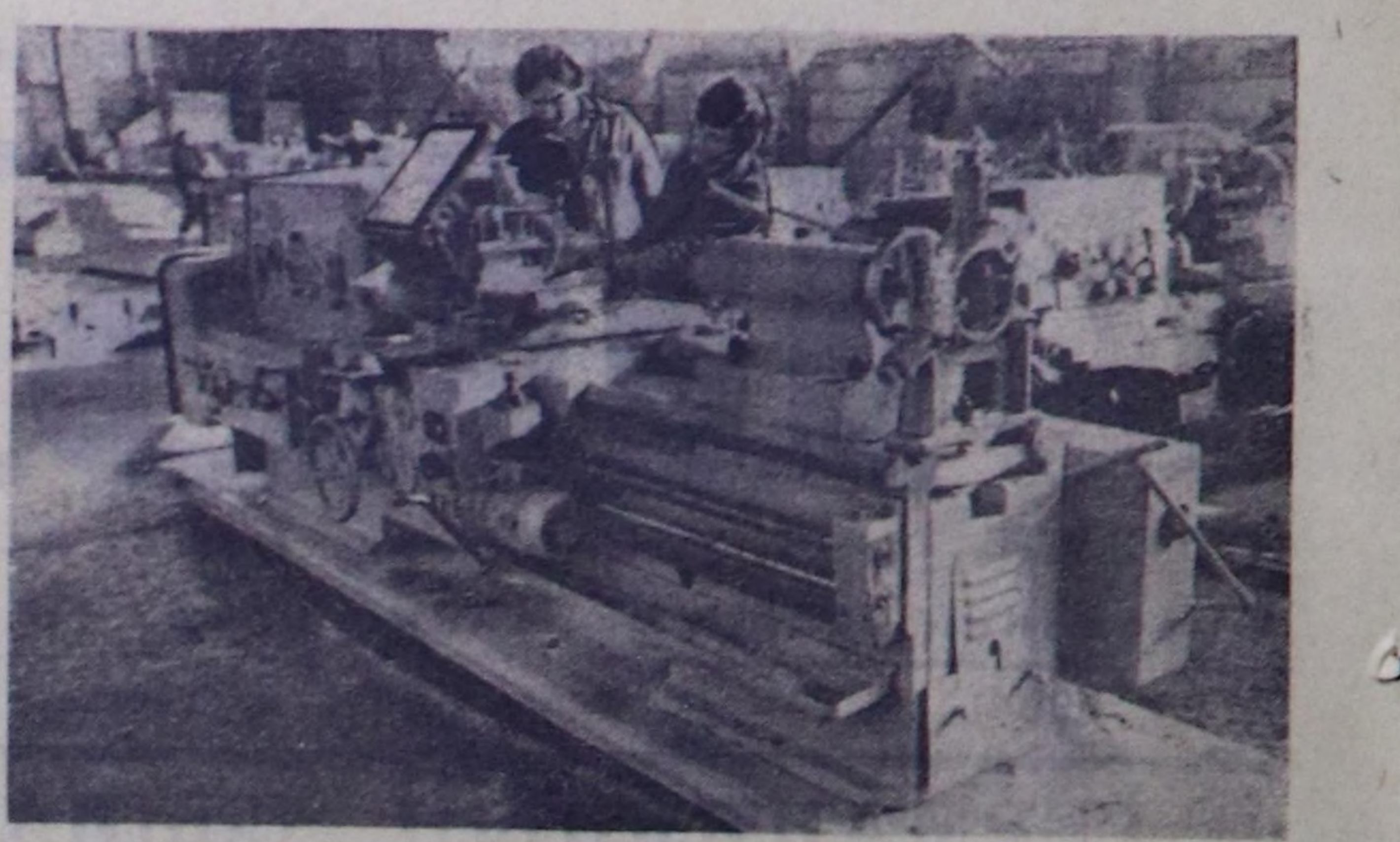

ГРУЗИН ССР. Тбилисиде Киров аттыг станок тудуг заводунуң «1М63» деп станогунга күрүнениң Шынар демдээн тывыскан. Ол станоктар идегелдиг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар талазы-биле бистиң чуртувуста болгаш даштыкыда сурагжаан.

Бо чылын ук бүдүрүлгениң продукциязын садып-ап турарларның санынга ГФР-ниң «Гертнер Фурмайстери Ко» деп фирмазы база немешкен. Амгы үеде ук фирмаже чорудар ээлчеглиг станокту белеткеп турар.

ЧУРУКТА: слесарьлар Доментий Нарткошвили (солагай талада) болгаш Зураб Болоташвили ГФР-же чорудар станокту эптеп турлар.

В. МОРГУНОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Хандырылгаңар кандыгыл?

«Четтирдивис» дээр

Хову-Аксы суурда дугаары ийи столоваяда 20 ажыг кижилиг коллектив ажылдап турар. Бо коллектив 1978 чылда социалистиг чарышты улам калбартыр дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның бүгү совет улуска Чагаазын ажылынга удуртуга болдургаш, чыл эгезинден тура бедик көргүзүглерлиг ажылдаар, белеткеп турар чеминиң шынарын экижидер, чонга бараан болуруунуң культуразын бедидер сорулгалыг ажылдап турар. Ооң күүселдезин чедип алыры-биле ээлчеглер аразында социалистиг чарышты калбарткан болгаш ооң түңнелин ай санында үндүрүп турар. Столоваяның коллективи бо чылдың эрткен I кварталының продукция саарар планын 130 хуу күүсеткен. Ол ышкаш орулга алырының даалгалары ажыр күүсеттинген дээн.

Ажыл-херектиң чедиишкиниг болуру коллективте ажылдап турар кижилерниң хүлээнген херээнге хамаарылгазындан, харыысалгазындан хамааржыр. Мында ажылынга ёзулуг-ла бердинген кижилер ажылдап турар. Ынчангаш поварларның амдан-сүүзүннүг кылдыр белеткеп кылган чеминге маңаа чемненип келгеннер «Четтирдивис» деп чылыы-биле чугаалап турар.

Чаңгыс кижи дег демниг бо коллективте ажылынга хүндүткелдиг кижилер хөй. Улуг поварлар О. Кривалкина, Л. Нестерова, чем хуваакчызы Н. Сюрюн ышкаш ажыл-херээнге кызымак, келген чонга эптиг-ээлдек ажылдакчылар коллективтиң күш-ажылчы чедиишкиннерин чедип алырынга улуг үлүг-хуузун киириштирип турарлар.

Столовая коллективи бо хүннерде эрткен кварталда чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннерин быжыглавышаан, чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазын улам экижидер дээш шудургу ажылдап турарлар.

Д. ОНДАР.

ХООЧУННУҢ ҮЛҮҮ

Даштындан көөрге, оожум томаанныг, ажыл кылып турда далаш чок болза-даа, түңнел талазы-биле кымдан-даа артык болур кижилерни кандыг-даа бүдүрүлге черлеринден көрүп болур. Ындыг кижилерниң саны хүн келген удум-на улам көвүдеп, өскелерге үлегерин көргүзүп, бүдүрүлге көргүзүглерин экижидеринге боттарының төлептиг үлүүн кирип турарлар. Ындыг кижилерниң ажылының бүдүрүкчүлүү бедик, шынары эки.

Кызылда «Трансельхозтехниканың» транспорт бүдүрүлгезиниң одалга аппаратуразының талазы-биле слесары Иван Иванович Кибанов чогум-на ындыгларның бирээзи. Ооң ажылдаар черинге кирип бергеш, кайнаар-даа көөрге рыг-силиг, эт-херекселдерни омге-сескелиг салып каан, кылыр карбюраторларны, бензин насостарын болгаш өске-даа риборларны дес-дараалаштыр ыскааган болур. Ол септелге үезинде үнүп-кирип, артык шимчээшкин боддурбас, хамык чүүлдер белен болур. Ол бүгү ында ажылдап турар кижиниң бодунуң херээнге ынаан, ону кылып биларин бадыткап турар.

Иван Иванович бодунуң салым-хуузун машина-техника-биле 1948 чылдан бээр холбаштырган. Ынчан, мырыңай аныяк оолду Сарыг-Сепниң машина-трактор станциязынче тракторисче өөредип чорутткан. МТС-ке алды айның курузун дооскаш, аныяк Иван Көк-Хаак суурга колхозунга ээп ажылдай берген. Техникага сонуургалдыг аныяк тракторист ажылынга мергежип, чолаачының, комбайнерниң мергежилин чедип алган. Ол бежен чылдарның эгезинде суурунга ат-сураглыг, арга-мергежилдиг механизатор апарган болгаш кайда-ла трактор, комбайн азы автомобиль үрелген болдур, ынаар чалаттырар апарган. Механизаторлар чедишпес болганындан Иван кыш келирге-ле, машина-трактор септелгезинге ажылдаар турган.

Ол үеде машина-трактор паркызын септээр тускай черлер чок, артык кезектер чедишпес болганындан көдээ механизаторларга улуг бергелер таварышкан тургулаанын Иван Иванович сактып турар. Бир-ле катап мындыг таварылга болган: ажаап алышкын болуп-даарта эгелээр дей бергенде, Иванны чалап келген. Комбайнның мотору «аарый» берген деп бир аныяк механизатор дыңнаткан. Барбас арга чок, чүге дээрге, Иван суурда кара чаңгыс билир кижи дидиртип турган. Ол боду безин моторнуң үрелиг черин арай деп тыпкан: карбюраторнуң жиклёру элей бээрге, цилиндрге кывар чүүл чогуур деңнелинден хөй кирерге, мотор бичии ажылдааш-ла, соксай бээр болган. Оон бээр-ле Иван одалга аппаратуразының тургузуун ынак билир, кандыг-даа машинаның, кандыг-даа хевириниң ол кезээн дашындан көргеш-ле, эндевес апарган.

1963 чылда Кызылга «Трансельхозтехниканың» транспорт бүдүрүлгези чап-чаа организастаттынары-биле-ле, Иван Кибанов аңаа ажылдап кирген. Оон бээр бо хүннерге чедир Иван Иванович мурнакчыларның одуруундан үнмээн, мергежилдиг специалистерниң бирээзи боор турар. Ол—алдыгы разрядтың слесары.

Иван Иванович аныяк бүдүрүлге черниң коллективин тургузарынга улуг рольдуг болганнарның бирээзи. Ол чолаачыларны, септекчилерни кижизидип, ажылга өөредип, быжыглаар талазы-биле организакчы чоруун база көргүскен. Чогум-на ооң ужурундан бүдүрүлге черниң коммунистери ону боттарының хүрээлеңинге кирип, коммунист болур бедик ат-алдарны бүзүрээннер. Ол—1973 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Ооң соонда удатпаанда Иван Иванович коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп хүндүлүг атты чаалап алган. Коммунист Кибанов улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутадынга-даа соңгудуп чораан. Партия организациязының даалгаларын ол үргүлчү ак сеткилдиг күүседип, бүдүрүлгениң чедиишкиннеринге төлептиг үлүүн киирип, өскелерге үлегерлиг ажылдап турар. Мурнакчы слесарь ам бо хүннерде онгу беш чылдың үшкү чылының июльнуң үлүүнде ажылдап турар. Ол бодунуң дуржулгазын өскелерге күзелдиг-биле дамчыдар чаңчылдыг.

РСФСР-ниң чаа Конституциязының төлевилелин чугаалажыры-биле кызыл-булуңга чолаачылар, септекчилер болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар чыглып келген. Иван Кибанов сөс алгаш, мынча дээн:

— Биске Конституция ёзугаар ажылдаар улуг эргени берип турар. Ынчангаш чүгле ажылдаар эвес, а ону чогаадыкчы ёзу-биле көөр, ниити ажыл-херектиң улам улуг чедиишкиниг болуру дээш хүн бүрү демисежири — бистиң баш хүлээлгевис болур.

Дуржулгалыг мастер бодунуң сөглээн сөзүнге ээ боор турар. Ооң хууда хүлээлгезинде: сес ажыл шагында кылыр норма-чижекти үргүлчү чеди шак иштинде күүсеткеш, хүннүң-не пландан ажыр бир шактың продукциязын бээр дугайын бижээн.

Ю. ЕГОНЦИН.

Ак-Довурак хоорайның даг-дүгү арыглаар фабриказында хөй-ле аныяктар ажылдап турар.

БО ЧУРУКТА: (солагай таладан) бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң мурнакчы ажылчыннары регулировщик Сергей Куулар, савалакчылар Борис Делгер, Качет-оол Хертек.

Х. МОНГУШТУҢ фотозу.

АМЫДЫРАЛГА БОТТАНДЫРАР

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Ак, Баян-Кол, Чодураалыг-Сайыр, Алдыы, Үстүү Сайырларда малчыннары РСФСР-ниң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көөрүнге улуг көдүрлүүшкүннүг киришкен. Бо хүннерде олар Россия Федерациязының чаа Конституциязын РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязынга хүлээп алганын бүрүн чүүлдүгзүнүүшкүн-биле уткуп, хүлээп алган.

Малчыннар боттарының алган бедиткен хүлээлгелерин күүседир дээш чүткүлдүг ажылдап, чарышты калбартып турар. Чижээ, хойжу Ыдын-оол Монгуш төрүүр чүс хойдан-на 100 хураганны камгалап алган. Ол чүс хойга онааштыр 105 хураганны камгалап алыр деп социалистиг хүлээлгезин эде көрген. Өшкү кадарчылары Сергей Сарыглар, Хаймыкай Ооржак, Күдер-оол Ооржак төрүүр чүс өшкүден-не 100 анайны менди камгалап алыр деп бедиткен хүлээлгени алган. Ол ышкаш Доржу Ооржак Кошпесте ажыглаттынмайн чыдар сиген шөлүнге көк-сула тарыыры-биле оон ыяш, дажын арыглап аштаан.

Россия Федерациязының чаа Конституциязын бадылаан хүнге уткуштур калбарткан социалистиг чарышка Бора-Тайга салбыры эки көргүзүглерлиг болуп, төрүүр чүс хойга онааштыр 106 хураганны камгалап алган. Мурнунда чылдарда куду көргүзүглүг турган Чушкут бригадазы чүс хойдан-на 104 хураганны камгалап ап, чарыштың бирги черинде кирген.

М. СУНДУКАЙ.

ҮЕНИҢ ШАПКЫНЫНГА

Аныяк коммунист Оюн-оол Тумат ам он бир чыл иштинде мал ажылынга доктаамал ажылдап келген. Ооң иштинде алды чыл чылгычылаан. Мал ажылынга кызымаккай, арга-мергежилдиин көргеш «Торгалыг» совхозтуң дирекциязы ону хойжуладып каан.

Үениң шапкынынга, ажылчынның чымыжынга ооң хойжу мергежили бедип, мурнакчыларның одуруунда кирген.

Кара-Талдың хойжу бригадазының бо мурнакчы малчынының кыштаа амгы үеде Бүзээлээр деп черде. Төрүүр 388 хой хүр-чаагай кыш ашкан. Амгы үеде 300 хире хой оолдаан, чаш хурагаңнары опча-менди. Кадарчының одек-кыштааның санитарлыг байдалы эки, арыг-силиг.

Комсомолчу путёвка-биле ол кодаңга ийи аныяк сакманчык баргаш, эки көргүзүглүг ажылдаан. Клара Адыя, Анфиса Тумат олар сакман ажылының арга-мергежилин мурнакчы хойжудан шиңгээдип ап, 85—92 хураганны түс-түсте доруктуруп турар.

Аныяк коммунист онгу беш чылдың үшкү чылында түс чер уксаалыг төрүүр чүс хойдан-на 95 хураганны камгалап алырын, хой бүрүзүнден-не 2,4 кг дүктү кыргыырын хүлээнген. Бодунуң күжү-биле 3 га черниң сиген шөлүн аштап суггарган, оон 10 тонна сигенни мал чеминге кезин белеткээр сорулганы салган.

Н. ДАМДЫҢ.

Өвүр район.

ЧҮСТЕН-НЕ 104

Эрзин районнуң ажыл-агыйларында хой оолдаашкыны ам барык дооступ турар. Хойдан хураган бүрүзүн менди камгалап алыр дээш социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген.

Ажыл-агыйларда 36624 хой төрээн, оон 36721 хураган менди доругуп турар. 37 хойжу төрүүр чүс хойга онааштыр 90—110 хураганны менди камгалап алган. Малдың чаш төлүн менди камгалап алыр талазы-биле «Мөрен» совхоз бирги черде чоруп турар. Бо ажыл-агый чүс баш хойга онааштыр 99 хураганны алган.

Районнуң хойжу бригадаларының аразында чарышка «Мөрен» совхозта Анатолий Өлзей удурткан комсомолчу-аныяктарның хойжу бригадазы шылгарап турар. Бо коллектив төрүүр чүс хойга онааштыр 104 хураганны алган. Ол-ла совхозтуң малчыннары Иван Сади, Мария Чандыылай, Намдал Орус олар чүс хойдан-на 108—110 хураганны алгылаан.

М. СЕДИП-ООЛ.

ДУРЖУЛГАЛЫГ ЛЕКТОР

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозунуң төвүнде ажыглалга чоокта чаа кирген делгем, чырык Культура бажыңы бар. Аңаа янзы-бүрү солун кежээлер доктаамал болур. Бо удаада маңаа совхозтуң ажылчыннары хөй-ле болду. Ол кежээ солун лекцияны организастап эрттирген. «Онгу беш чылдың планнының даалгаларын күүседири—бүгү чоннуң патриоттуг херээ» деп ханы утказыг, солун лекцияны Шуй ортумак школазының өөредилге эргелекчизи Кызыл-оол Хертекович Адыгбай номчаан.

Чолдаксымаар дурт-сыныг, эрес улуг карактарлыг, делгемзимээр хөректиг, дыңналгыр, тода үннүг аныяк башкы олурган бүгү ажылчыннарның сонуургалын, кичээнгейин бодунче хаара тудуп алган. Ол экономиктиг темага лекция номчуп турар болгаш, ооң сан-фактылары, чижекке ап турар деңнелгелери кончуг солун. Ол бодунуң лекциязын совхозтуң ажыл-амыдыралы-биле ханы холбаан. «Мурнакчы» совхоз колхоз болуп организастаттынган баштайгы чылында 21 аъттыг, 13 андазынныг, 9 илиирлиг, 38 га тарылга шөлдүг турган. Ам Шуй суурну кижи көргеш, магадап ханмас. Суурнуң чурттакчы чону үш муң ажып турар. Машина, трактор болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа машиналары көвүдээн. Школа, Культура бажыңы, эмнелге чери, библиотека дээш оон-даа өске культура албан черлери тургустунгулаан.

Башкы, лектор Кызыл-оол Хертекович Адыгбайның эрткен чылын район төвүнге лекция номчуп турганын база дыңнаан мен. Ынчан ол районнуң пропагандистеринге делегей байдалының дугайында лекцияны номчуп турган. Черле багай эвес белеткенген кижи-дир деп бодаан мен. Аңаа пропагандистер хөй айтырыгны салганнар. Айтырыг бүрүзүнге шын, бүзүреддиг харыыны берип турду.

Кызыл-оол Хертекович ажылынга кызымак, бодунга болгаш кады ажылдап турар эш-өөрүнге негелделиг кижи. Ол—школада партия эге организациязының секретары. Ынчангаш ол школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылының деңнелин улам бедидер, башкылар ортузунга коммунистиг кижизидилгениң айтырыын чогуур негелдезинге тургузар дээш хөй янзы организастыг ажылдарны кылып келген.

Башкының лектор болуп, чон ортузунга лекция пропагандазын калбартыр ажылга идепкейлиг киржип турарын база сонуургадым.

— Лекция номчуп кажан эгелээн силер, Кызыл-оол Хертекович?

— Лектор болуру харыысалгалыг деп чүвени эки билир мен. Ынчалза-даа башкы кижи үргүлчү өөреникчилер, ада-иелер ортузунга ажылдап чоруур чүве болганда, оларга кижизидилге темазынга хамаарышкан янзы-бүрү беседаларны кылып берип чоруур. Чогум-на харын оон эгелээшле лекция номчуп эгелээн кижи мен.

— Силер ам дуржулгалыг лектор апарган-дыр силер. Лектор кижиге чогум черле чүү чүве эң кол чугула болуп турарыл?

— Чон мурнунга чүве чугаалап деп чүве ындыг амыр эвес ынчангаш харыысалга улуг. Тыва улустуң «шугум чазаарының бетинде шыгаар, шуугаарының мурнунда бодаар» деп үлегер чугаазын үргүлчү сактып бодаар кижи мен. Лекция номчуурунуң мурнунда аңаа ылап белеткенир, а кажан белеткенип дооскаш, бодалымны каш удаа шугдунуп көөр мен. Оон ынай лектор кижи бүзүреддиг, ховар дээн солун деңнелге чижектерлиг болур. Мен экономика база делегей байдалының дугайында лекцияларны чон ортузунга номчуп чоруур мен. Ынчангаш бүгү-ле чүүлдерни чугаалаарда, аңаа марксисчи-ленинчи теория-биле чепсегленип алыры эргежок чугула.

Ол шынап-ла ындыг. Кызыл-оол Хертекович солун сеткүүлдерни үргүлчү номчуп, бодунга херектиг чүүлдерни оон ушта бижип ап, районга болгаш республикага-даа болуп турар лекторларның база пропагандистерниң семинарларынга үргүлчү киржип чоруур. «Международная жизнь», «Политическое самообразование» журналдарны чагыдып алган, ынчангаш ооң номчаан лекциялары солун, дыңнаксанчыг болуп турар.

К. Х. Адыгбай чүгле лектор эвес, пропагандист. Ол «Мурнакчы» совхозта «Удуртукчунуң күш-ажылы» деп бөлгүмде пропагандистеп турар. Ында совхозтуң удуртукчулары, бригадирлер база специалистер шупту 24 кижи өөренип турар.

«Мурнакчы» совхозта ажылдап турар «Билиг» ниитилелиниң эге организациязы эки ажылдыг. Ооң кежигүннери 28 кижи, оларның 25-и коммунистер. Олар сөөлгү бо хүннерде чаа Конституцияның, делегей байдалының, коммунистиг кижизидилге, медицина, эрге-хоойлу дугайында хөй лекцияларны номчуп турар.

Эге организация партия комитединиң бадылааны план ёзугаар ажылдап турар. Чыл эгезинден тура, Культура бажыңынга элээн каш катап кежээлер эрткен болгаш оларның эгелээриниң мурнунда ыяап-ла лекцияны номчуп турар. Башкы З. Шагаалаң «Эге класстың өөреникчилериниң аажы-чаңының онзагай талалары», эмчи М. Барчын «Араганың хоралы», школа директору А. Доржу «Делегей байдалының дугайында» лекцияларны номчаан.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

ЧУРУКТА: дуржулгалыг лектор Кызыл-оол Хертекович Адыгбай.

Авторнуң фотозу.

ГЕРМАНИЯНЫҢ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТТЫГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ НЕДЕЛЯ САНЫНДА ҮНЕР «ФОРВЕРТС» СОЛУНУНУҢ АЙТЫРЫГЛАРЫНГА

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ХАРЫЫЛАРЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Харыы. Баштай кол чүүлдү чугаалаарын чөпшээрөңер: Силерниң чугаалап турар сагыш-сыралыңарда кандыг-даа барымдаа чок. Европага азы Чер бөмбүрзээниң кандыг-бир өске-даа кезектеринге совет шериг айыылы турбаан болгаш турбас-даа.

Эгезинде айтырыгның херек кырында кандыг болуп турарын көрээли.

Европа дугайында. Барыын чүк чурттарының парлалгазының арыннарында болгаш барыын чүктүң чамдык политиктиг болгаш шериг ажылдакчыларының чугааларындан Совет Эвилели болгаш Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттар Европа дипте НАТО чурттарындан «шериг талазы-биле артык күштү» тургузуп алган болгаш боттарының чепсектиг күштерин улгаттырарын уламчылавышаан турар деп бадыткаашкыннарны дыңнап болур.

Ол болза — ажыы-биле чугаалаарга — будалыышкынга чедирип турар кара өжегээр кылган бадыткаашкыннар-дыр.

Төп Европада, өскээр чугаалаарга, амгы үеде Венада чугаалажыышкыннар чоруп турар ол районда Совет Эвилели бодунуң чепсектиг күштерин ам элээн каш чылдарның дургузунда калбартпайн, өстүрбейн келген дээрзинден эгелээйн. Харын-даа бис болгаш бистиң эвилелчилеривис Барыын чүк чурттарынга ийи талала бодунга дорт хүлээлгени — Венада чугаалажыышкыннар чоруп турар бүгү үениң дургузунда боттарының чепсектиг күштерин болгаш чепсегленишкинин Төп Европага улгаттырбазының дугайын дугуржуп алырын кызымаа-биле саналдап келген бис. Бистиң ол саналывысты Барыын чүктүң чурттарының амлызында хүлээп албааны харааданчыг. А оларның практиктиг хөделиишкини сыр дедир угланыышкынныг болган.

«Артык күш» дугайында, чүл дээрге, Венада чугаалажыышкыннарга талалар албан ёзунуң сан-түннерин солушканнар. Ол сан-түннерден кандыг-даа «артык күштер» азы «диспропорция» чок дээрзи илдең. Барыын чүк-даа, Варшава Керээзиниң чурттары-даа Төп Европада дең санныг чепсектиг күштерлиг — чижеглеп алырга кайы-даа талада 980 муң бичии-ле ажыг шериглиг.

Бодавыже, ол дең күштүг чорук шуут дең күш эвес дээрзи билдингир. Кайы-даа талада чепсектиг күштерниң бодунуң тургузуу бар. Чижээлээрге, бисте курлаг чер шериглериниң составында ракеталар колдап турар. НАТО-нуң блогунда шериг-агаар күштеринде ядролуг октуг ракеталар бар болгаш оон-даа ыңай.

Барыын чүктүң шериг болгаш политиктиг ажылдакчылары оларның бодалы-биле алырга, Барыын чүктүң чепсегленишкининиң шынар талазы-биле артык күштүүнүң дугайында бадыткаашкыннарны үргүлчү катаптап турарлар. Оон соонда «Чөөн чүктен кыжаныг» дугайында ол-ла бөлүктерниң хоозун бадыткаашкыннарында кандыг утка туруп болурул деп айтырып болур.

Шериг-политиктиг ийи бөлүктерниң кол күштериниң бот-боттарынга удурланышкак эң-не кожа туруп турары ниитизи-биле бүгү Европада шериг талазы-биле дензигүүрүн алырга дең болуп турар болбайн аан. Амгы үеде ышкаш ол дең күштүг чорукту деткиири херек бе азы кайызынга-даа хамаарыштыр ол дең күштү уревейн ол деңнелди эвээжедип болур бе? Совет Эвилелиниң талазындан ону кудуладып болур болгаш ону кылыр херек дээрзинге быжыг бүзүрелдиг бис.

Шериг-политиктиг ийи бөлүктерниң киржикчилери эң-не улуг күрүнелерниң, өскээр чугаалаарга Совет Эвилели биле Каттышкан Штаттарның аразында делегей дензигүүрүнүң талазы-биле чүл дээрге, ийи таланың хүлээп көргени-биле алырга чижеглиг дең чорук, өскээр чугаалаарга, стратегтиг күштерниң дең күжү тургустунган болгаш хевээр арткан. Ол чижеглиг дең чорук 1972 чылда чардынган болгаш стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн кызыгаарлаар дугайында амгы үеде белеткеп турар совет-америк дугуржулгаларның үндезининде туруп турар.

Совет Чепсектиг Күштерниң ниити саны Барыын чүкке «шериг талазы-биле айыылдыг болбайн» турар, ынчалза-даа бир эвес херек апаар болза агрессор кая-даа турза — Барыын чүкке-даа, азы Чөөн чүкке-даа турза анаа удур харыы согугну бээринге четчир. Чүвени топтуг сайгарып турар хайгааракчылар, оон иштинде америк парлалганың төлээлекчилери ону эки билир болгаш хүлээп көрүп турарлар.

Ам бистиң Шериг-Далай флодувустуң дугайында. Чүнүң-даа мурнунда бодуун фактыны сагындырып каайн: Совет Эвилели 40 муң километр ажыг далай кызыгаарлыг. НАТО чурттары далайдан халдаар күчүлүг чепсектиг болганда, ол талазы-биле чогуур камгалал дугайын бис бодаар ужурлуг бис. Ындыг камгалалдың сорулгаларын күүседип шыдаар бодувустуң океан флодувусту тургузуп алган бис. Ол флот бодунуң күчүзүнүң талазы-биле Барыын чүк чурттарының флодундан артык эвес, а бодунуң тургузуунуң талазы-биле камгалал шинчилиг боп турар. Чижээлээрге, согуг бээр самолёттар сөөртүкен корабльдерниң бисте чок боп турары база оларны туттпайн турарывыс таварылга эвес-ле болгай.

«Совет шериг кыжаныышкын» дугайында шуугаарларның база бир ынак темазы болза — хамааты камгалал талазы-биле ССРЭ-де чорудуп турар хемчеглер болур. Бүзүренчиг эвес, ынчалза-даа фактыр: дайын болу берген таварылгада тайбың чурттакчы чоннуң айыыл чок чоруун хандырарынче угланган ол хемчеглерни безин антисовет хоптаашкынның специалистери «агрессчи чоруктуң» демдээ кылдыр тайылбырлаарын; харыы кылдыр халдаашкындан камгаланырынга идегээш ССРЭ «баштайгы согугну чедирерингe» белеткенип турар деп бадыткаарын оралдажып турар.

Бүгү-ле чүвени сыр дедир көргүзер дээнде ёзулуг-ла кадык эвес бодалдыг апаар кижилер бар боор-дур! Ындыг хоп-мегеге бүзүрээр орта угаанныг кижилер туруп болур бе?

Бис дайын күзевейн турар болгаш ону белеткевейн турар бис. Ынчалза-даа совет улус бодунуң аар-берге дуржулгазындан чурттакчы чонга кандыг улуг каржы-дошкун когаралды агрессорнуң хөделиишкини чедирип болурун билир. Бис өске таладан «күчүлүг, ыйбаландырар, баш удур согугларның» болгаш өске-даа чүүлдерниң дугайын үргүлчү дыңнап турар бис. Оон камгалал хемчеглерин хүлээп албайн барып болбас. Чүгле хоп-мегечилер оон кандыг-бир чуртка халдаашкынны белеткеп турарын көрүп болур.

Элээн каш чамдык чурттарда ядролуг дайынның перспективаларынга сан-түң талазы-биле хамаарылга — оон сан-түңү-биле алырга, хамааты чурттакчы чоннуң ортузунга когаралдың эвээш-биче хуузу «ажырбас» деп чарлап турары биске таарышпас. Барыын чүкте дыңналып турары ышкаш, делегейниң ядролуг дайынының үезинде планетаның чурттакчы чонунуң «чүгле он хуузу» өлүр болгаш ол чорук ындыг-ла коргунчуг эвес, ол болза өртемчейниң төнчүзү эвес дээр дугайында баш удур чугаалар биске таарышпас. Бис кымга-даа, чаңгыс-даа кижиге, ол он хуунуң аразынга кире бээрин күзевес бис.

Совет Эвилели кандыгыл дээрге, ол болза, «бир дугаарында согуушкун таварыштырарының дугайын» бодавайн турарын база дагын чугаалап көрейн. АКШ-ты база киириштир ниити-европа чөвүлел хуралының бүгү киржикчилеринге албан хуузу-биле бистиң саналывыс харын эки билдингир, ол чүл дээрге, бот-бодунга удур ядролуг чепсекти ажыглавас дугайында дугуржулганы кылыры болур. НАТО чурттары ол саналды хүлээвейн турары база билдингир, харын бистиң чуртувуска баштайгы согуушкун таварыштырарының планнарындан олар чарлыр хөөн чок дээр билиишкинни элээн эллээрди-даа берип турар. Ынчангаш кымга кым кыжанып турар-дыр?

Херектерниң херек кырында байдалы ындыг-дыр.

Ам айтырыгның политиктиг талазын көрээли.

Совет Эвилели — шынап-ла күчүлүг күрүне, политика, экономика болгаш шериг талазы-биле күчүлүг күрүне. Ынчалзажок Совет Эвилели — тайбың күрүне. Оон тайбыңга ынакшылдыг чоруу бистиң ниитилеливистиң алыс бүдүжүнден болдунуп турар, ында хоойлулар-биле болгаш политиктиг эң бедик албан черлериниң шиитпирлери-биле чарлаттынган дээди эчис сорулга — кижилерниң материалдыг чаагай байдалын болгаш культуразын чайгылыш чок өстүрериниң дугайында сагыш салыышкыны болур. Шериг шугуму-биле шиитпирлээрин бодап турарывыс чаңгыс-даа ындыг айтырыг чок. Шериг мөсилдежиишкининге безин чедирип болгу дег, чаңгыс-даа күрүнеге хамаарыштыр девискээр азы өске-даа кандыг-бир чүүл талазы-биле негелде кылбайн турар бис. Оон ангыда, совет кижилер, оларның аразында совет удуртукчулар-даа, бистиң үевисте дайынның арын-бүдүжү кандыг янзылыг болу бээрин боттарының дуржулгазындан кончуг эки билир болгаш утпаан. Дайынның ол арын-шырайы канчаар көстү бээри Германияның Федеративтиг Республиказының улуг салгалынга хамааржыр чурттакчыларынга база билдингир боор, ынчангаш совет улустуң тайбыңга чурттаар деп изиг күзелин, чижээ, Каттышкан Штаттарның чурттакчыларынга бодаарга, ол барыын-герман чурттакчыларга оон-даа артык билдингир боор.

«Совет шериг кыжаныышкыны» дээр мугулай чүве дугайында барыын талада даап салыышкыннарда кол «барымдаа» болган болза, бодунуң шериг аргаларында бар күжүнге даянып алгаш, Совет Эвилели каржы-дерзии бодалдыг болуп турар дээр хоозун чүвезин-дир. Шак ындыг даап бодаашкыннарның чижээнге, Совет Армияның Ла-Маншка чеде бээринге чеже шактың негеттинериниң дугайында чүл-чуруушкуннарны-даа киирип болур.

Ынчалзажок Барыын-даа, Чөөн-даа, Соңгу-даа, Мурнуу-даа чүкте чаңгыс-даа күрүнеже халдаар дээр кандыг-даа ындыг бодалдар Совет Эвилелинде чок. Совет Эвилели Барыын Европаны-даа «чаалап алырын» бодавайн турар. Ынчангаш бистиң Кол штавывыс «Ла-Маншка чеде бээриниң» графигин-даа ажылдап кылбайн турар. Совет шериг тургузуунуң эрге-хемчээлдери эргежок чугула камгалалдың хемчээлдери-биле тодаргайлаттынар. А ССРЭ-ниң камгалалының херегледерин үнелеп көөрде, бистиң чуртувустуң географтыг байдалын база сактып алыр херек. Совет бодалдарының алыс утказы партияның болгаш күрүнениң албан хуузунуң документилеринде тодаргай тайылбырлаттынган. Оларның дугайын совет улустуң чурттап болгаш кижизиттиниш турар бүгү-ле мораль-политиктиг байдалын барымдаалап база чугаалап болур. Ол байдалга милитаризацияны пропагандалаары, дайынга белеткел кылырынче кыйгырары, өске улустарга бүзүревес чорукту болгаш оларны өжээнниг көөрүн чидиглендирери канчап-даа таарышпас.

Совет күрүнениң тайбыңга ынакшылдыының хөй-хөй чижектерин оон төөгүзү берип турар. Ынчаарга ол дээрге шериг кыжаныышкынының ёзулуг чылдагааннарының болгаш үнер дөстериниң дугайын тодаргай чугаалап турар болгай. Чурттуң камгалалының айтырыгларынче бистиң шыңгыы кичээнгей салыр ужурлуувустуң дугайын ол база чугаалап турар. Октябрь революциязының соонда баштайгы хүннерде-ле бистиң күрүневис дайылдажып турар бүгү күрүнелерниң тайбың керээзин чарып алырынче кыйгырарга, барыын талакы чурттар биске удур коллективтежип алганы өжээнниг интервенциязы-биле харылаан. Европага коллективтиг айыыл чок чорук дээш 30 чылдар үезинде ССРЭ делегейниң бедик индиринден санал үндүрерге, мюнхенчи дугуржулга-биле болгаш оон даараазында гитлержи агрессия-биле харылааннар. Совет Эвилели агрессорну чылча шапкаш, дайынга үреттирген улус ажыл-агыйын катап тургузарынче кириптерге, Барыын чүк биске удур «соок дайынны» эгелээн болгаш атомнуг чепсек-биле коргудуп туруп берген — дайынга кошкаттырган ССРЭ дашкаартан албадаашкынга чагырты бээр чадавас кылдыр кордап турганы ол чоор-он. Ынчангаш бистиң бо хүннеривисте, боо-чепсекти эндериилдир бүдүрерин кынчыктырбас, чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле тодаргай боттуг болгаш кедилиг ырак сорулгалдыг саналдарны Совет Эвилели кедүрүп үндүрерге, харыы кылдыр нейтроннуг чепсек-биле көөргеттинип эгелеп турарлар.

Ынчаарга боо-чепсектерни эндере бүдүрери «хөделиишкинге — удур хөделиишкин» деп принцип ёзугаар калбарып келгени дайын соондагы чылдарның төөгүзү-биле таныш кандыг-даа кижиниң сагыжынга дораан кирип кээп болур: Барыын чүк эндере бүдүрүп туруп бээрге, Совет Эвилели база бүдүрер ужурга таваржып келген. Атомнуг баштайгы бомбадан бистиң хүннеривиске чедир ындыг болуп келген. Ынчангаш боо-чепсектерни эндере бүдүрерниң чаа ээлчег бүрүзү «совет кыжаныышкын» дугайында чаа-чаа хоозун чулчуруушкуннар-биле өскерлиш чокка эгелеп келген.

Силерниң солуңарның хүндүлүг номчукчуларындан база бир чүүлдү сактып алырын дилексээр-дир мен. Ядролуг болгаш ырак дээштиг өске-даа боо-чепсек-биле чепсегленген бомбардировщиктерлиг болгаш суг адаанга чоруур хемелерлиг он-он шериг баазаларын бистер эвес, харын Американың Каттышкан Штаттары тургускан, ол дерзии баазалар ССРЭ-ниң кызыгаарларын болгаш Мурнуу болгаш Соңгу чүкте, Барыын болгаш Чөөн чүкте бистиң эвилелчилеривистиң кызыгаарларын дургаар тулуш илчирбе кылдыр шөйлүп чоруткан. ССРЭ-ниң чайгаар-ла камгалал хемчеглери-биле холбаштыр бөгүн үрдүнчек коргуушкунну болгаш дембээрээшкинни нептередип турар кижилер, ол ышкаш хөлзедиишкинниң ол нептередикчилеринге бүзүреп турар кижилер, бир эвес бистер совет кижилерниң орнунга турган болзувусса, чүү бөлүр ирги деп чүвени бичии-даа кады угаазылап бодаарын оларга саналдаарын күзээн ийик мен. Бистиң чуртувус ол баазаларга каш-каш он чылдарда хүрээледип келди. Ол кошкак нервилиг дээргилер боттары ындыг байдалга турганнар болза, чүнү чугаалап эгелээр туржуктар ирги?

Ынчаарга совет кижилерниң нервизи быжыг болдур ийин. Олар хөлзээшкинге алыспас болгаш кажан-даа алыспастар, харын чүгле тыптып келген кыжаныглыг айыылдан чуртун камгалаарынга эргежок чугула хемчеглерни болгаш быжыг тайбың дээш, бирги ээлчегде Европага шериглерниң удурланыштыр туржур чоруунуң деңнелин кудуладыры дээш чайгылыш чок чүткүлдүг демиселди чорудуп турар.

Ажыы-биле чугаалаарга, «совет шериг кыжаныышкынының» дугайында ам Барыын чүкте үрдүнчек кампанияны өөскүдүп турар кижилер, шынында өске чүүлдүң дугайын бодап турар кылдыр бодаар мен. Олар талаларның шериг күштериниң дензигүүрүнде барык дең байдал тургустунганы-биле эптежирин күзевейн турар болгаш артык күштерлиг болурун күзеп турарлар. А ол кончуг айыылдыг, чүге дээрге, ынчалдыр көөр чорук боо-чепсекти дагын-дагын эндере бүдүреринче чыгаар болгаш шериг авантюраларынга чедирги дег айыылдыг. Адак соонда, харын чүгле ол кижилер мындыг бир чүүлдү медереп билип алыр ужурлуг: шериг талазы-биле кандыг-даа чөңгээге Совет Эвилели чогуур харыызын кезээде тып келген болгаш келир-даа үеде тып алыр дээрзинге бүзүреп болурлар.

Камгалалдың херегледиинге барык дең күш болгаш дең байдал четчир кылдыр Совет Эвилели бодунуң талазындан санап турар. Шериг талазы-биле артык күштерлиг болурун чедип алыр сорулганы боттарывыстың мурнувуска салбайн турар бис. Мооңнеттинген ядролуг чепсектиң болгаш ону чедирериниң чепсек-херекселдериниң амгы аажок улуг күчүлери турда, ол билиишкинниң бодузу база ужур-утказын чидирип кел чыдарын билир бис.

Совет Эвилели «коргужарының дензигүүрүнге» турар дээр чорукка шиитпирлиг удур. Бистер бүзүрежир чоруктуң дензигүүрү дээш туржуп турар бис. Душкуурлуг чоруктуң чавырлыышкынын ханыладырын, делегейге кады ажылдажылганың деңнелин бедидерин болгаш утказын байыдарын, баштай чепсегленишкиннерни эндере бүдүрерин соксадырынга, а оон соонда чепсегленишкинни дүжүреринге чедирер дээштиг орукту чүткүлдүг дилеп тывары чогум-на харын ынчангаш чүткүлдүг саналдап турар бис.

Төп Европада талаларның чепсектиг күштериниң болгаш чепсегленишкиннериниң деңнелин беш, он, чээрби, харын чеже-даа бол — бежен-даа хуу кызырар дугайында дугуржулгага Венага ат салырынга кандыг-даа үеде белен бис. Ону харын чүгле ак сеткилдиг кылып көрээли — күштерниң бар дензигүүрү үрелбезин, чүгле чаңгыс талага ажыктыг болгаш өске талага каражалыг чүве турбазын. Ийи талага боттуг болгаш таарышкан ындыг базымнарны ам-даа болза боттандырып көрээли, чугаалажыышкыннарны шериг талазы-биле чаңгыс талалыг артык күштер чедип алырынга ажыглаарын оралдашпааалыңар.

Силерниң салган айтырыыңарга мээң харыым ындыг-дыр.

Айтырыг. 1973 чылда баштайгы аян-чорууңарны сагынмышаан, боттарыңарның бо аян-чорууңарны хуула кандыг манаашкыннарыңар-биле холбаштырарын бодап турар Силер?

Харыы. Федеративтиг республикага бодумнуң баштайгы аян-чоруумнуң дугайын, күрүне ажылдакчылары-биле, партияларның, профэвилелдериниң, садыг-үлетпүр бөлүктериниң төлээлекчилери-биле ужуражыышкыннарымның болгаш беседаларымның дугайын сеткил ханыышкын-биле сактып орар мен.

Бо-даа удаада ол таарымчалыг бодалдар улам-на быжыгар, а кол чүве, ийи улустарга, тайбыңның херээнге ажыктыг кандыг-бир чүве кылдынары чедип алдыныптар боор кылдыр идегеп турар мен.

Түңнелинде силерниң солуңарның номчукчуларынга чүректиг ханызындан байыр чедирерин болгаш оларга база Германияның Федеративтиг Республиказының бүгү хамаатыларынга чаагай күзээшкиннерни дамчыдарын чөпшээреп көрүңер.

МУРНАКЧЫ ДУРЖУЛГАНЫ НЕПТЕРЕДИР

Суггаттыг черлерни ажыл-агыйларда ажыглап турары шынап-ла кончуг четпес. Ооң чылдагааны «Алдан-Маадыр» совхозтуң суггатчызы Алдын-оол Кызыл-оол бодунуң чүүлүнде тодаргай айыткан. Ол хоочун тараажының дүвүрээзин көдүрүп турары черле чөптүг-дүр. А Кызыл-оол бодунуң ажыл-агыйында суггатты чорудуп турарының дуржулгазын ук чүүлүнде база чугаалаан болду. Суггат талазы-биле мурнакчы дуржулганы нептеретпейн турар чорук суггаттыг черлерден эвээш дүжүт ап турарының база бир чылдагааны деп бодаар мен. Ынчангаш бистиң «Сүт-Хөл» совхозтуң суггатчыларының чамдык дуржулгазын маңаа чугаалаар бодадым.

«Сүт-Хөл» совхозтуң барык-ла бүгү шөлдери суггаттыг. Тарааларны 1875 гектарга, мал чеми культураларны 279 гектарга суггарып тарып турар. Ол черлерден ап турар тараа болгаш сиген дүжүдү чыл бүрүзүнде турум эвес болза-даа, бистиң суггатчыларывыстың аразында дааңган ажылынга харыысалгалыг, суггаттыг черниң беримчезин болдунар-ла арга-биле хөйнү алыр дээш, шын сеткили-биле кызып ажылдап, үргүлчү бедик көргүзүглерни чедип ап турар кижилер эвээш эвес. Оларга Киров салбырында Күш ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи Ховалыг Дарыны, Моңгуш Медээчи-оолду, Кызыл-Тайга салбырында Октябрь Революциязы орденниң эдилекчизи Оңдар Ыймажапты, Оңдар Дамчай-оолду, Ишкин салбырында Сат Күдеректи, Моңгуш Соскур-оолду, Түлүш Эртинени хамаарыштырып болур. Бо дуржулгалыг хоочун суггатчылар кандыг-даа кааң чылын гектардан тарааларның 14-17 центнер дүжүдүн өстүрүп ап келген. Олар ажыглаан эт-херекселинге камныг, суггарган черинге хумагалыг, ооң дүжүткүр болурунче доктаамал сагыш салып, ук черни трактористиң канчаар аңдарганын, тарааны канчаар чашканын, чемишчидилге төккенин агрономнар, гидротехниктер-биле кады хынап көрүп, илереткен четпестерни дораан чайладырын неген турар.

Үстүнде айыткан суггатчыларның чыл бүрүзүнде бага эвес дүжүттү өстүрүп ап турарының чажыды чүдел? Мен база-ла олар-биле кады суггатчы болуп ажылдап турар болгаш, бо айтырыгга харыылап көрейн. Бирээде, хамык ужур дааңган ажылы дээш бот-харыысалгазын хапызы-биле медереп билип, алган социалистиг хүлээлгезин күүседир дээш бүгү болдунар аргаларны ажыглап, ак сеткилдан-биле ажылдап турарында. Суггатчы кижиниң ажылы аажок чымыштыг. Суггат үезинде дүн, хүн дивес ажылдаар болгай. Суг үргүлчү-ле чаңгыс аай турар эвес, бирде элбеп, бирде сыгап чыдар. Суг элбей бергенде ону болдунар-ла шаа-биле черге сиңирип алыр дээш дуржулгалыг суггатчылар бичии-даа үе халас эрттирбес, мырыңай олут-чыдын чок ажылдаар, өг дажыглаап кымыскаяк-да. Часкы, чайгы үеде дажыг берген бораңгай сугда янзы-бүрү чемиштиг бүдүмелдер база бар деп бистиң хоочун суггатчыларывыс чугаалап турар. Ында черле үндезин-барымдаа бар: улгаткан суг-биле кады черниң чемиштиг кара довураа, өдек болгаш өске-даа чүүлдер кээп турар. Ынчангаш ол сугну черге эки сиңирип алырынче олар улуг кичээнгейни салып турар.

Ийи чүүлүнде, бо дуржулгалыг суггатчылар суггаттыг черлерге органиктиг база минералдыг чемишчидилгелерни төгеринге, буга-сумунну тырттарынга болгаш аштаарынга боттары киржип, ол чугула ажылдарны чогуур негелде ёзугаар чорударын чедип ап турар.

Үште, бирги, ийиги болгаш үшкү суггаттарны чогуур хуусааларында чорудуп, черге сугну кайы хире сиңирериниң эртемге үндезилеттинген нормаларын ылап барымдаалап, ылаңгыя часкы үеде суггарган черни кургаваанда аңдарарын, өй-тап турда тарааны чаштырарын организастап турар. Суггарып турар участогунда хөрзүннүң составын, кандыг чемиштиг бүдүмелдер чедишпезин болгаш кандыг чемишчидилгелерни чеже хирени төксе чогууруп ук черге сугну сиңирериниң нормазын суггатчыларның семинар-өөредилгелеринден база билип ап турар.

Тарааны чогуур үезинден озалдап чажарга, ооң өзүмү база озалдаар болгаш эки четчип быжып шыдавас, ынчангаш дүжүдү кудулаар. Чайгы өзүүшкүн суггарылгаларының аразын узадып болбас. Хөлүн эрттир кургаарга, чер чарлыр, шарталдыр кадып каар, тарааның өзүмүн моондактаар. Ындыг черни суггарарга суг белен сиңмес болур. Оон-биле чергелештир черни хөлүн эрттир малгаштаалдыр суггарып база болбас. Ол чорук тарааның дүрген өзеринге хоралыг салдарны чедирер. Бо бүгү чүүлдерни суггатчылар барымдаалап көөрү чугула деп бодаар мен.

Суггаттыг шөлдүң БЕРИМЧЕЗИ ДЭЭШ

Совхозтуң суггатчылары суггаттыг шөлдерге бичии-даа ажыглалга кирбээн чер чытпазын дээш, сагыш салып турар. Совхозтуң салбыр бүрүзүнге суггатчылар чылдың-на 30—40 гектар хире кур черлерни ажыглаалга киирерин чедип ап келген. Ол дээрге бугалар шазында дилиндектер, караган, чадаң ыяш дуй үнген азы дужа келбиже орук кылып каан черлер-дир. Чамдык суггатчылар ындыг черлерже кичээнгей салбас боор-дур. Ол болза ажыл-агыйжы эвес чорук ышкажыл. Арга-лыг-ла болза, анаа чыдып турар ындыг оюк-делик черлерни шуптузун ажыглалга киирер херек.

Совхозтуң суггатчыларының суггарган черлерин тускай комиссия хынап көрүп тургаш, хүлээп алыр. Ол чорук суггаттың шынарын бедидеринге идигни берип турар. Суггатчылар боттарының аразында чарыштыг. Олар бот-бодунуң канчаар ажылдап турарын удур-дедир хынажып, четпестерни илередип, ажыктыг чүүлдерни нептередип, арга-сүмезин бержири чаңчыл болуп бар чыдар. Совхозтуң суггатчылары алдан-маадыржылар-биле база чарыштыг. Оларга үргүлчү барып, мурнакчы арга-дуржулгазын ажыглап турар.

«Сүт-Хөл» совхозта инженерлиг суггарылга системазы кылдынмаан. Суггаттыг черлерниң буга-сумуну шагда-ла кылдынган, эрги. Ынчалзажок буга-сумунну ылак аштап, белеткеп алырынга доктаамал сагыш салып турар болгаш оларның байдалы эки. Сугну кайы-хамаан чок салып каап, хайгааравайн саатар чоруктар болдурбайн турарындан бугалар белен үрелбес болгаш тараа шөлдеринден-даа хоорголдап, чара шаппайн турар.

Бистиң хоочун суггатчыларывыс шуптузу дагдыныкчылар. Олар черни мергежилдиг суггарарынга, оон чаагай дүжүттү өстүреринге аныяктарны өөредип турарлар. Ынчангаш аныяк суггатчылар чыл бүрү немежип турар. Ортумак школа дооскан аныяк суггатчылар Эзир-оол Оңдар, Виктор Оңдар, Василий Сат, Николай Ооржак, Валерий Оңдар болгаш өскелер-даа боттарының суггатчы адаларын дөзеп, оларның арга-сүмези-биле ук ажылга мергежип берген.

Суггатты звено системазы-биле чорудуп турар бис. Звено бир дем-биле ажылдаар. Ол чорук бугаларже сугну дүрген чайып бадырарынга, тус-тус сумуннарже хуваап чорударынга кончуг ажыктыг. Тереӊ буга суун чаңгыс кижиниң дүрген боору берге болгай. Оон аңгыда, звенонуң бүгү кежигүннери кады-кожа ажылдап турар болганда, кылган ажылдың шынары-даа, кымның канчаар ажылдап турары-даа бүгүдеге коскү. Кандыг-бир четпес чүвени дораан-на чугаалажып көөр болгаш ону болдурбазын чедип алыр.

«Суггатчының дептери» дээр тускай дептерни бистиң совхозтуң суггатчы кижи бүрүзүнге тывсып берип турар. Суггатчыга быжыглаан шөлдүң хемчээлин, ооң алган социалистиг хүлээлгезин, бирги, ийиги, үшкү суггатты кажан эгелээш, кажан дооскаанын, оон шынары кандыг болганын, суггарган черни комиссия кандыг үнелээшкин-биле кажан хүлээп алганын ук дептерге тодаргай бижээн турар.

С. БИЧЕ-ООЛ,
суггатчы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

Май 1-ни даштыкыга демдеглээни

СОФИЯ

Ажылчы чоннарның делегей эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүн Болгарияның ажылчы чоннары байырлалдыы-биле база өөрүшкүлүү-биле демдеглээн. Байырлал ёзузу-биле аян-шимчи киир каастаан Сентябрь 9 шөлде Георгий Димитровтуң мавзолейиниң индириндеп БКП ТК-ның бирги секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков, партия, чазактың өске-даа удуртукчулары чыскаалганнарга изиг байыр чедирген. БКП-ге СЭКП-ге, болгар-совет бузулбас найыралга, делегейниң социалистиг кады ажылдажылгазының чаңгыс звинге болганы сырый каттыжыышкынынга алдар болдурган лозуң, транспарантыларны чыскаалганнар тудуп чораан.

БУДАПЕШТ

Май бирниң чыскаалынга киржири-биле хоорайның парадтар шөлүнге 250 муң ажыг ажылчы чоннар чыглып келген. ВСАП ТК-ның Бирги секретары Я. Кадар, партияның, күрүнениң өске-даа ажылдакчылары индирге турган. Чыскаалганнар делегей пролетарнадының баштыңчыларының чуруктарын, ВСАП ТК-ның Май 1-ге кыйгырыгларын, кызыл туктарны тудуп алгаш индир баары-биле эртип турган.

БЕРЛИН

Май бирниң чыскаалынга киришкен кижилер ГСЧП-ниң IX съездизиниң шиитпирлериниң амыдыралга боттандырар, ГДР-ниң тургустунганының 30 чылынга белеткелди күштелдирер талазы-биле кыйгырыгларны туткан, найыралдыг чыскаал-биле эрткен. ГСЧП ТК-ның Бирги секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң даргазы Э. Хонеккер, партия, күрүне ажылдакчылары оларга байыр чедирген.

ВАРШАВА

Польша найысылалдың ажылчы чоннарының чыскаалы элээн каш шак үргүлчүлээн. Чыскаалдың киржикчилеринге ПКАП ТК-ның Бирги секретары Э. Герек изиг байыр чедирген.

ПРАГА

Ажылчы чоннарга ЧКП ТК-ның Бирги секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак, чехословак өске-даа удуртукчулар байыр чедирген. Каттышкан космос экипажының кежигүннери, ССРЭ-ниң удуртукчу-космонавтылары Ю. Романенко, Г. Гречко, А. Губарев болгаш чехословак баштайгы космонавт В. Ремек олар индирге турган.

УЛАН-БАТОР

Моол найысылалдың төп шөлүнге муң-муң кижилиг чыскаал болган. МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбал, МАР-ның өске-даа удуртукчулары чыскаалганнарга байыр чедирген.

ТОКИО

Япон найысылалдың эң улуг парктарының бирээзинге 300 муң ажыг кижи чыглып, Май бирни байырлаан. Май бирниң чыскаалдары болгаш митингилери Японияның 1100 хоорайларынга болгаш суурларынга болган, аңаа 4,5 миллион ажыг кижи киришкен.

РИМ

Күш-ажылчы Италияның ажылчы чоннары массалыг митингилер болгаш чыскаалдар-биле Май 1-ни байырлаан. Демократияны быжыглаарынга, чурттуң политиктиг, экономиктиг болгаш социал чаартылгалары дээш демиселге боттарының хүрээлеңин сырый каттыштырарынче ажылчы чоннарны профэвилелдери кыйгырган.

НЬЮ-ЙОРК

Профэвилелдерниң болгаш АКШ-тың Компартиязының кыйгырыышкын ёзугаар муң-муң нью-йоркчулар Май бирниң чыскаалынга киришкен. Юнион-сквер шөлге болган митингиге АКШ-тың Компартиязының чиңгине секретары Гэс Холл чүве чугаалаан.

ВЕНА

«Нейтроннуг бомбаны хоруур!», «Улустар аразынга тайбың болгаш найырал дээш!», «Ажылчы чоннарның делегей эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-и делгерезин!» деп кыйгырыглар-биле Австрияда Май бирниң байырлалы боол эрткен.

ДИПЛОМ ШИИЛЕРИНИҢ БИРЭЭЗИ

Ай херелинге үдеттирбишаан, сценага тоожуур кижи (студент Алексей Ооржак) кестүп келир. Ол бодун долгандыр хамык байдалды хынамчалыг көрүп, далаш чокка оожум боданып, кылаштап турар. Эрги шагда чурт турган черниң туружун шинчилеп тура, чогум аңаа чүү болуп турганын ол сактып боданы бээр. Ынчан зал иштии караңгылаш дээн соонда, өөр чылгының киштешкени болгаш чылгычы кижиниң кускуннаан үнү дыңналыр. Хамык шимээн чидип, ырай бергенде, сценаның чырыы кыва бээр. Ында Шафак (студент Елизавета Монгуш) биле Ишмурза (студент Валентина Куулар) ырлажып орарлар...

Москваның Б. В. Щукин аттыг театр училищезинде өөренип турар тыва студияның диплом шиилериниң бирээзи болур, алдарлыг совет чогаалчы, башкир улустуң шүлүкчүзү Мустай Каримниң «Ай туттурган дүне» деп трагедиязы оларның ойнааны-биле шак мынчаар эгелээр.

Чогум шииде тоожуур кижиниң овур-хевири чок-даа болза, мында болуушкунну амгы үениң кижизи сактып тура чогаадып, тоожуп турар кылдыр режиссёр тургускан.

Мустай Карим — алдарлыг совет шүлүкчүлериниң бирээзи. Шүлүктер, шүлүглелдерден аңгыда, чогаалчының холга туткан демир-үжүү элээн хөй тоожуларны, чечен чугааларны болгаш шиилерни бижигилээн. Чогаалчының «Ай туттурган дүне» деп шиизи амгы үениң эң эки дээн шиилериниң санында кирип турар. «Ай туттурган дүне» деп трагедиязын ол 1964 чылда бижээн. Ук шии дыка хөй дылдарже очулдуртунган болгаш Совет Эвилелиниң театрларының барык-ла хөй кезииниң репертуарларында кирген. Чечен-мерген бижиттинген шак бо шииниң кол утказы — эрес, чүреккир, соруктуг кижилерниң эрткен үениң артыышкыннары-биле демисели болгаш моондактарга торулбас күштүг ынакшылдың тиилеп үнгени болур.

Бо шиини тыва театрның артистери мооң мурнунда база ойнап, чонга бараалгадып көргүскен болгай. Москваның Б. В. Щукин аттыг театр училищезинде өөренип турар тыва студентилер «Ай туттурган дүне» деп диплом шиизин кафедрага чоокта чаа чедиишкиннииг дужааганнар.

Көрүлде төнген соонда залга адыш часкаашкыны чаңгыланы берген. Студентилер үнүп келгеш, көрүкчүлерниң чылыг хүлээп алыышкынынга өөрүп четтиргенин илередип могейгеш, шиини тургускан башкы, РСФСР-ниң улустуң артизи, Күрүне шаңналының лауреады Лариса Алексеевна Пашкованы сценаже чалааннар. Сагыш-сеткилди өөртүп келир чараш өңнүг чечектерни башкы Лариса Алексеевнага сөңнеп туткан.

Шиини кафедрага капчаар сайгарып демдеглээнии, студентилерге дамчыдып чугаалап тура, Лариса Алексеевна Пашкова мындыг сөстер-биле чугаазын дооскан: «Үениң эвээш артканы хомудавчыгдыр. Оон башка силер-биле база бир шиини тургузуп болур ийик мен. Ам канчаар, бо арткан эвээш үевисте, шиивистиң хамык овур-хевирлеринде четпестеривисти эдип алыр болган-дыр бис. Баштайгы ажылывыс чедиишкинниг доозулду. Силерниң күзел-соруктуг ажылдап турганыңар дээш четтирдим».

Студентилерниң берииген рольдарынга шыңгыы белеткенгенин болгаш алдарлыг артист, режиссёр Вахтанговтуң айыткан шугумун барымдаалап, ооң теориязын хажытпайн, шын ойнап турарын кафедрага демдеглээн. Сээдең четпес оол Диваканың болгаш оптуг кажар, тояанчы лама Дервиштиң ролюн студентилер Борис Монгуш биле Чылгычы Ондар эки ойнааннар. Оларның шимчээшкин бүрүзү ук овур-хевирлерниң онзагайын долузу-биле тода көргүзүп турар. Студентилер Мария Сандан (Ташкабике), Галина Мунзук (Зубаржат), Борис Байыр (Ясыгул), Елизавета Монгуш (Шафак), Александр Салчак (Рыскул-Бей), Александр Ондар (Кара Акъегет) оларның тургускан овур-хевири чедимчелиг.

Тыва студияның ийи дугаар дужааганы Мустай Каримниң «Ай туттурган дүне» деп диплом шиизин комиссия чедиишкинниг деп санаан.

А. ШОЮН.

Москва.

БИЧИИЗИНДЕН УЛУУНЧЕ

Москваның кудумчуларының бирээзинде бажың... Ону көөрге цирк өргээзи-даа чыпшаш сагындырар: хемчээли бичии-даа болза ёзулуг-ла цирк ышкаш, чүгле кижилер орар чери эвээш. Мында цирк болгаш эстрада уран чүүлүнүң бүгү делегейде кескү апарган Күрүне училищези туруп турар. Ол училище акробаттарны, жонглёрларны, эквилибристерни, клоуннарны, эксцентриктерни (хөгжүмкүү) болгаш цирк база эстрада уран чүүлүнүң өске-даа артистерин белеткеп турар. Училищениң сургуулдары ортумак школаның программазын ёзугаар ниити билиг эртемнерин өөрениринден, янзы-бүрү жанрларга специализация алырындан аңгыда театр, цирк болгаш эстрада, чурулга уран чүүлүнүң төөгүлерин өөренип, артист кижиниң мергежилиниң чажыттарын билип ап, хөгжүм болгаш хореография-биле кичээлдеп турар.

Бо өөредилге чериниң атсураа алгаан. Чыл санында-ла аңаа өөренирин күзээннерниң беш муң хире билдириишкиннери кирип турар. Ынчалзадаа оларның иштинден чүгле каш он кижини шилип ап турар.

— Училищеге өөренирин күзээн кижилерден эң-не кол негелде — оларның кац дег кадыкшылы болур,— деп, училищениң директору Александр Волошин чугаалап турар.

Аңаа кирерин күзээннерниң күш-дамыр белеткели тергиин эки, шимченгир, чевеңи дүрген шиитпирлеп билир, ээлгир, нерви системазы быжыг, артист мөзүлүг болгаш музыканы дыңнап билир кижилер болур.

Училищеге ийи категорияның кижилерин хүлээп алыр: ортумак школаның дөрткү клазын дооскан 11—12 харлыг уругларны чеди чыл иштинде өөренир; сес класс дооскан оолдар болгаш уруглар дөрт чыл өөренир. Доозукчулар диплом-биле кады ортумак школаны дооскаyының аттестадын алыр.

Эрткен чылын училищени 40 оолдар болгаш уруглар дооскан, а ниитизи-биле 50 чыл дургузунда бичии өөредилге ареназын 2345 кижи доозуп, артистиң мергежилин алган. Оларның аразында бүгү делегейде кескү цирк артистери Олег Попов, Михаил Румянцев (Карандаш), Леонид Енгибаров болгаш өскелер-даа бар.

Амгы үеде училищеде 133 башкы ажылдап турар. Оларның хөй нуруузу цирк уран чүүлүнүң кескү мастерлери боop турган. Өөредилге чорудуушкунунга оларның ролю онзагай. Цирк училищезиниң башкылары бодунуң өөреникчилерин чүгле артист болурунга өөредир эвес, харын оларның ойнаар номерлерин чогаадыр, эргежок чугула аппараттарны кылыр, ойнап турар үеде оларны удуртур болгаш өске-даа ажылдарны кылыр.

Чоокта чаа училищениң үстүкү класстарының сургуулдарының чогаадыкчы отчёду болган. Аренаже жонглёрлар болгаш клоуннар, эквилибристер болгаш эксцентриктер, сывырындак кырынга танцычылар болгаш агаар гимнастары үнүп турган. Жонглёр Василий Валюк, эксцентрик Иван Коваленченко, оригиналдыг жанрның артизи Владимир Жорж олар бедик мергежилдиг артистер апарганын көргүскен. Олар чоокку үеде улуг аренаже үнүп, чонну боттарының уран чүүлү-биле магададыр деп чүвени чогаадыкчы отчёт көргүскен.

«Артист кижини кижизидериниң сорулгазы болза ону чүгле номерни эки, эптиг, чараш кылдыр күүседиринге чаңчыктырары эвес. Артист кижи амыдыралга чаагай болгаш чараш чорукту чедирери болур» деп, Константин Станиславский бижээн. Цирк болгаш эстрада уран чүүлүнүң Күрүне училищезиниң сургуулдарын чогум-на аңаа өөредип турар.

Владимир УЛЬЕВ.
ПМА-ның корреспондентизи.

Ном болгаш номчукчу

ҮНҮ ДЫҢЗААН

Биче-оол Доюндуптуң шүлүктериниң чыындызы «Кызыл чечек» деп ат-биле номчукчуларда четкен. Авторнуң бирги чыындызы 1974 чылда «Даг ээзири» деп ат-биле үнгенин билир бис.

Эрткен дөрт чылдарның дургузунда шүлүкчүнүң кызымак ажылдааны ийиги чыындыда кирген чогаалдар херечилеп турар. Оларга «Октябрьның чаңныы», «Дайынчының кыйгырыы» дээн ышкаш шүлүктер хамааржыр.

Бойдус, аңаа кижилерниң хамаарылгазы, аң-мени хумагалап өстүрери авторнуң кол темаларының бирээзи болуп турар. «Ыяштың човууру», «Хадыңның хомудалы», «Уржуктуг аңнаашкын» деп шүлүктеринде автор ук айтырыгларны шыңгыызы-биле көдүрүп, ийи-чаңгыс үрегдекчи, төтчеглекчилерни чөптүг-биле сойгалап турар.

«Командир», «Өлбезек дугайында тоожу», «Өндүр таңдым өөр малы» деп шүлүглелдеринде автор хосталга, найырал, оран-чурттуң аң-менин камгалап өстүрер дугайында айтырыгларны чедимчелиг-биле бижип көргүскен.

Чыындыны номчуп дооскаш, боданып олурарга, номчукчу кижиниң сагыжынга таарышпайн барып, арай «аскак» кылдыр сагындырар деңнелгелер болгаш билииишкиннер тыптып келир болду.

Таваар, шөлээн чыдып
алган.
Талыгырны эргий көрген,
Даштан бүткен ковчуг улуг
Тайбың чолдуг арзылаң дег.
(«Доге даанга үнүксээр
мен»).

Арзылаң чеже-даа тайбың чолдуг болза, ону араатан, дайзын кылдыр билир бис. «Өндүр башкы Ленинниң өлүмү чок адын сиилбээн» ыдыктыг даавысты арзылаңга дөмейлей бээривиске кайын таарыжыр.

«Шевер кыс» деп шүлүкте мындыг одуруглар бар:

Карак уштап менче көрүп,
Кара костюм даарап орду.

Оон каш одуруглар ажылдыр номчуурувуска:

Удаазынның ужуун көрүп,
Угулзалап даарап орар.

Угулзалыг кара костюм кедип чораан кижи көрбээн мен. Ынчангаш, мээңии-биле алырга, «угулзалап» деп сөс артык апарган.

Дептержигештиң ады чараш-даа болза, мооң мурнунда үнүп турган чогаалдарның аттарын бодап тургаш, ук чыындыны адаан болза дээр күзел бар. Чүл дээрге, «Кызыл үер», «Кызыл хава», «Кызыл дузаламчы» дээн чижектиг аттарны номчукчулар билир болгай.

Мындыг янзылыг эскертип-мейн барган «аскактар» бар-даа болза, шүлүкчүнүң үнү дыңзап, мергежили дадыгып, темалары амыдырал-биле сырый холбаалыг апар чыдары номчукчу кижиге улуг өөрүшкүнү хайныктырып келир-дир.

М. ДОРЖУ.

СӨСТҮ ШИЛИИР

Көдээ ажыл-агыйы-биле амыдыралын сырый холбаан, чурттаалганың чигир, дузун амзап каапкан, угаан-медерели чартадып быжыккан кижиниң, Биче-оол Серженевич Доюндуптуң, бо удаада номчукчуларга сөңнээни «Кызыл чечек» деп шүлүктер чыындызы ном делгиириниден номчукчулар сеткилинче кокпазын шөйүп, сонуургалды хайныктырган.

«Ол кымның ачызыл, ол чүнүң күчүзүл?» деп, айтырыгны автор салгаш, Ленинниң, партияның деп, харылавышаан, Октябрьның чаңныы «очалаңның дээвиирин буза дүшкен» дээш, бөгүнгү тыва кижиниң салым-чолун «Октябрьның чаңнында», «Өлбезек дугайында тоожузунда» тода чуруп көргүскен. База-ла ол ышкаш хосталга темазынга бижээн, ханы сайгарылганы негеп турар «Командир» деп шүлүглелинде Тыва черге Октябрьның шуурганын чуруп көргүзүп, ооң бир эпизоду Тарлашкын тулчуушкунун номчукчуларга таныштырып турар. Ол тулчуушкунда тыва кижиниң арын-шырайының көзүлбейн барганы элдеп. Улуг хемчээлдиг шүлүглелди чүгле «Партизаннар» деп ниити ат-биле колдады көргүзүп турар.

Дайын өскүдүкчүлери нейтронну бомба бүдүрерин оралдажып турар бо үеде, «База катап дайын өртүн өскүтпес дээш» бижээни «Дайынчының кыйгырыы» деп шүлүк идейлиг утка талазы-биле бедик деңнелге бижиттинген. Шүлүкчүнүң кыйгырыы бо:

База катап дайын өртүн
өскүтпес дээш,

Базым санай бүгү чүүлдү
кылыылыңар!

Шүлүкчүнүң ынак темазы — күш-ажыл. Чымыштыг иште хойжулар, саанчылар, чылгычылар. Номчуурга чиик, кожумак аяны-биле бижээн «Буянныглар», «О. Шынаа», «Өшпес чырык», «Чаңгыс черге чурттаксаар мен», «Лариса» деп шүлүктерин аңаа хамаарыштырып болур. Ажылчын кижиниң күш-ажылга коммунистиг хамаарылгазын көргүскен «Тураскаалдыг кижи», «Шевер кыс», «Эдерипкеш салдынмаза» деп шүлүктеринде чедиишкинниг чураан. Черле ынчаш, бо шүлүктерде күш-ажыл бистиң үевис-биле үн алчып, аянnажып ырлап турар-дыр. Бо үстүнде адаттынган шүлүктерге эпиграф кылдыр чаңгыс мындыг одуругну номчуурувуска-ла билдингир.

Кежээ үнер чырык шолбан
Кезек турган өже-ле бээр.
Кежээ холдуң кылган ажы
Хереледенип артып-ла каар.

(«Өшпес чырык»).

Ук чыындыда шүлүктер шупту-ла арыг мөңгүнден шуткуттунмаан азы чедир хоюглаттынмаан болгулааны база бар.

— Хавлап каастаан үжүктерин
Каш чүктүве сыдыстадыр
(«Доге даанга үнүксээр мен»).

Шүлүк хамаан чок проза-биле безин ынчаар чугаалаарга эмин эрттир кандай.

... Одурулгаш эстеп турду.

(«Сарыг бүрү»).

«Бүрү одурлу берген» дээрге, сагышка четпес. Ол-ла шүлүкте философтуг бодалды илередир дээш утказынга четпейн барган. Ыяш ужар, бүрү опар — бойдустуң кижиге чагыртпас хоойлузу бар — дөмей-ле чазын катап чечектелип келир-ле болгай.

Сөс-биле эки ажылдаар деп улуг шүлүкчүлер аныяктарны үргүлчү чагып чораан. Бо ийи одуругну көрээлиңер.

Хайынгап шай хола пашта
Хөөреп турда,

Хадың бажын эртенги хат
Чассыдып тур.

(«Өндүр Таңдым өөр малы»).

Бо одуругларда шайның чыды думчукка хап, салгып, хат кижини сергеди суйбай бээр-дир. Биче-оол Серженевичиниң мооң соңгааргы шүлүктери мындыг-ла болзунам!

П. ООРЖАК.

СПОРТ ✱ СПОРТ ✱ СПОРТ

«Шын» солунунуң шаңналы дээш тыва хүреш маргылдаазы майның 1-де найысылалдың «Хүреш» стадионунга болуп эрткен. Аңаа республиканың 32 шилиндек мөгези хүрешкен.

Республиканың Иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы, самбо хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Иван Хураган бо удаада эки хүрешкеш, шүүлген. Солунуң бирги шаңналын аңаа тывыскан. Чөөн-Хемчиктиң төлээзи, РСФСР-ниң спорт мастери Александр Куулар үжүүрлээшкен. Кызылдың мөгези Владимир Биче-оол биле Кызыл районнуң төлээзи Александр Монгуш үшкү-дөрткү черлерни ээлээн.

ЧУРУКТАРДА: сөөлгү салыг үези: (оң таладан) мөгелер Иван Хураган, Александр Куулар, Александр Монгуш, Владимир Биче-оол.

В. АМЫРНЫҢ фотолары.

СЕМИНАРГА ЧОРААН

Баш таарар мастерлериниң зона семинары Красноярск хоорайга болуп эрткен. Аңаа Красноярск крайның, Бурят, Тыва АССР-лерниң, Иркутск, Чита областарының баш таарыкчылары киржип, мергежилин бедиткеннер.

Баштайгы хүнден эгелээш баш дүгүн ажаарының чаа хевирлери-биле таныштырылганы кылган. Херээжен кижилерге «Вероника», «Олимпия», эр улустуң «Вихрь», «Спортивная» деп модельдери эң көрүштүг, эптиг дээрзин семинарга ол талазы-биле таныштырылга кылганнар демдеглээн.

Семинарның киржикчилери хоорайның баш таарар черлеринге барып, 1978 чылдың модельдеринге ажылдаарынга өөренгеннер.

Красноярск ГЭС-тиң тудуунга олар экскурсиялап чорааннар.

А. МОНГУШ.

Чадаана хоорай.

КУБОК ДЭЭШ

Кызылдың уран чүүл училищезиниң залынга ВЛКСМ Кызыл хоорkомунуң кубогу дээш стол теннизиниң маргылдаазы болуп эрткен.

Бирги черни болгаш комсомол хоорkомунуң шилчиир кубогун ВЛКСМ обкомунуң командазы алган.

Тус-тус ойнаар маргылдаага херээжен улустан бирги разрядчы Мария Шыырап шылгараан. Ийигизин — Мира Ооржак, үшкү черни Вера Даржаа олар ээлээннер.

Эр улустуң аразынга швейцар система-биле эрткен маргылдааның түңнелинде ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Анатолий Серен бирги черни чаалап алган. Ийигизин — Сергей Даржаа, үшкүзүн — Владимир Фунтиков ээлээн.

А. Серен биле В. Фунтиков ийилеп ойнаар эр улустуң оюнунга кымга-даа аштырбайн тиилекчи болганнар. Холушкак ийилеп ойнаар маргылдаага М. Ооржак биле В. Фунтиков бирги черни ээлээннер.

С. ПОЛУШНАЯ.

ӨКПЕ ТУБЕРКУЛЁЗУН КЕЗИП ЭМНЭЭРИ

Туберкулёзту бистиң чуртка чок кылыры күрүнениң херээ боop турар. Бо аарыгга удур демиселге чедип алган чедиишкиннерни сөөлгү чылдарда чонунуң аарыырының болгаш өлүр чоруунуң дыка кызырылганы бадыткап турар. Ол чедиишкиннер чонунуң амыдырал хандырылгазының экижээнинден, совет кадык камгалалының планныг организастаттынганындан, чон ортузунга чорудуп турар калбак профилактиктиг хемчеглерден, туберкулёзка удур чаа-чаа эмнерни ажыглап турарындан болгаш кезип эмнээр арганың нептерээнинден хамааржыр.

Сөөлгү чылдарда туберкулёзту кезип эмнээри улуг чедиишкиннерлиг болуп турар. Олар анестезиологиядан (биживестедип алгаш кезери) болгаш реаниматологиядан (диргизип эмнээри) улуг хамааржыр. Янзы-бүрү эмнерни, амгы үениң наркозун болгаш хан кударып ажыглап турган туберкулёзту кезип эмнээри улуг чедиишкиннерлиг болуп турар. Кезип эмнээниң түңнелинде өкпе туберкулёзунуң улгатпаан, нептеревээн хевирлериниң 90—96 хуузун, улгадып, нептерей берген хевириниң 80—90 хуузун экиртир эмнеп турар. Эмнер ижиртип, сыкыртып тургаш эмнээрге сегивес кижилерни кезип эмнээниниң соонда, олар кац-кадык кылдыр эттинип, күш-ажыл кылыр шинээн чедип ап, өг-бүлезинче, уруг-дарыынче аас-кежиктиг чанып турар апарган.

Республиканың Кызылда туберкулёзка удур диспансериниң кезип эмнээр салбырында 50 орун бар. Ук салбыр амгы үениң чаа аппаратуразы-биле болгаш өкпеге кандыг-даа кезиишкин кылыр янзы-бүрү херекселдер-биле бүрүн дериттинген.

Сөөлгү чылдарда аңаа өкпе туберкулёзунуң янзы-бүрү хевиринге 600 ажыг кезиишкиннерни кылган. Аарыг кижилерниң барык шуптузу кадык кылдыр эттинген. Оортан каш чижектен көрүптээли. 28 харлыг аарыг кижи О. беш чыл иштинде өкпе туберкулёзунуң нептерээн хевири-биле аарып келген. Ону кезип эмнээниниң түңнелинде ол сегээш, амгы үеде катап школада башкылай берген. 37 харлыг А. хөй чылдарда эмнедип келгеш сегивээн. Кезиишкин кылган соонда ол кадык кылдыр эттингеш, амгы үеде тудуг мастери боop ажылдап турар. 36 харлыг М. бодунуң аарыын херекке албас, эмчилерниң сүмезин сагывайн тургаш, инвалид апарган. Аарыг кедерей бээрге, эмчиге чедип келген. Аңаа чүгле кезиишкин кылыр оон башка айыылдыг турган. Кезип эмнеткен соонда, ол күш-ажыл кылып шыдаар апарган болгаш амгы үеде кадарчылап турар.

Өкпе туберкулёзун кезип эмнээри амгы үеде эң кол аргаларның бирээзинге санаттып турар. Ол аарыгдан аараан деп билдинери билек, эмчиге барып, өй-шаанда эмнедип, эмчи чурумун, арыг-шеверни шыңгыы сагыыр болза, оон адырлыры берге эвес.

Ю. ЩЕРБАКОВ.
Республиканың туберкулёзка удур диспансериниң кезип эмнээр салбырының эргелекчизи.

ТААРЫМЧА ЧОК

Бо чылдың апрель 8-те үнген «Шын» солунунда Эрзин районнуң «Чаа орук» совхозунда чурттап турар пенсионер С. Комбунуң «Ындыг түңнелге чедирер» деп эгелиг чүүлүн сонуурган, чүүлдүгзүнүп номчудум. С. Комбу арагалаар чоруктуң кижиниң амыдырал-чурттаалгазынга, ажыл-ижинге, организминге хоралыын чамдык тодаргай чижектерге көргүскен. Ооң-биле чергелештир автор куда дүшкен черге бөлүк арагалаашкынның ийи-үш хонук улажып туруп бээрин база мында айыткан-дыр. Пенсионер С. Комбунуң куда дужурген, келин-даа айтырган черге хөй чарыгдал үндүрүп, ийүн эрттир хөй арага-дары кудар, аңаа сыддап алгаш, ийи-үш хонгдур узаштыр арагалап, ажыл шагы үзер чорук ковчуг шын эвес деп бижээнин чүүлдүгзүндүм.

Шынап-ла чамдык кудалар ийи-үш хонук улажып. Ковчут-ла улуг шүүделдиг «аар» эртер. Шак мындыг «аар» кудага бодаарга, ыры-хөгжүм, оюн-тоглаа долган куда өг-бүле туткан аныяктарның-даа, оларның дөргүл-төрелдериниң-даа, аңаа чалаттырган аалчыларның-даа сагыш-сеткилинге арыг-чаагай, уттундурбас болуушкун болуп артып каар. Эрткен чылдың августа «Малчын» совхозтуң мурнакчы чолаачызы В. Кара-Сал-биле Мугур-Аксы суурда үлетпүр барааннарының садыгжызы С. Салчак олар өг-бүле тудуп, комсомолчу куда дужурген. Кудага чалаттырган аалчылар арбын-на болган. Олар өг-бүле туткан аныяктарга чагыг сөзүн сөглеп, амыдырал-чурттаалгазынга аас-кежикти күзеп, ойнап-хөглээш, сагыш-сеткил ханган тарап чаганнар. Куданы мындыг янзылыг эрттирери ковчуг-ла чугула деп бодаар мен.

Аныяктарның өг-бүле туткан хүнүн демдеглеп, куда эрттирерин хамаарыштыр чугаалап тура, куда дужуреринде-даа, келин айтырарында-даа бар чамдык таарымча чок чүүлдерни айтыры артык эвес боор деп бодап-дыр мен. Чамдык куда дүшкен черлерге, куда боор турда ийикпе азы төңгенде, эзиртир арага ижип алган чамдык кижилерден мындыг янзылыг чугааны дыңнап болур: «Че-че, мындыг-ла куда болду. Эзирбедим. Бажымга безин үнмеди. Арагазын чедир кутпадылар мышкаш...» дигилээр.

Кудага өг-бүле туткан аныяк оол, кыска аас-кежикти күзеп, белек тывсыры кайда-даа чаагай чаңчыл болган. Чамдык кижилер куда дүшкен черге аалчыларның берген белээн «оочалап, даңзылап», ол-бо белекке хамаарыштыр хөй чугаа-соот үндүрүп туруп бээри ковчуг-ла чараш эвес. Өг-бүле туткан аныяктарның-даа, кудага чалаттырган кижилерни хүндүлеп, мындыг янзылыг эпчок чугаа үндүргени херээ чок деп бодаар мен. Куда дүшкен черге уругларның сеткилинге таарыжыр сүй-белекчигешти берип, арыг-чаагай сеткилдиң ханызындан чылыг сөстү сөглеп, амыдырал-чурттаалгазынга аас-кежикти күзээри база үнелиг деп санап турар мен. Оон ыңай келин айтырып чеде бээрге, «Уруувусту чүгле бистен эвес; ол-бо чоок дөргүл-төрелдеринге база арагадап кудуп айтырыңар. Оларның чөпшээрели чокка кайын боор, куда» дижип, хөй арага негээр чаржыннyг чоруктар бистиң районнуң чамдык чурттакчыларының талазында бар. Черле ынчаш бо сөөлгү үеде кудаларның аразында «деңнилежир» чоруу чер-черде элээн нептерээн-дир. Ол чараш эвес чаңчыл. Чамдык дөргүл-төрелдерниң шак мындыг чыдып калган чоруу аныяк кижилерниң арыг-чаагай сеткилинге чамдык эпчок чүвелерни тавардыштырып турары чажыт эвес.

Чамдык кудаларны эрттирип турары шынап-ла ковчуг «аар» болгаш аңаа үнүп турар шүүделдиң саң-түңү улуг. Аныяктарның кудазын оларның амыдырал-чурттаалгазынга кажан-даа уттундурбас база бир онзагай болуушкун болуп артар кылдыр эрттирзе эки.

А. БЕГЗИ.

Мөңгүн-Тайга район.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ 4-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
10.00—«Үе». Информастыг программа.
10.35—Эртенги гимнастика.
11.00—**«Бар-ла шаа-биле».** Документалдыг телефильм.
11.20—**«Час».** Уран-чечен фильм.
13.05—Ленинчи комсомолдуң лауреады. Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң уругларның ниити ырызының концерти.
13.55—Информастыг программа. Төнгенде — орус композиторларның чогаалдарындан концерт.
15.00—16.55—Чапсар.
16.55—Информастыг программа. Төнгенде — Л. Бетховен — оркестрлиг фортепианога 4-кү концерт.
КЫЗЫЛДАН
18.00—Телемедээлер.
18.15—«СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга». Дамчыдылга.
18.35—**«Кижи болгаш арга-арыг».** Документалдыг фильм.
18.55—**«Партияның шынчы дузалакчызы».** Дамчыдылга.
19.15—Телемедээлер.
19.25—Чарлалдар.
МОСКВАДАН
19.30—Медээлер.
19.40—**«Хөглүг карусель».** Мультфильм.
19.50—**«Миллионнарның ленинчи университеди». «Чагааларны бодап сайгарып тура».**
20.30—**«Орус романс».** Программада М. Глинканың, П. Булаховтуң, Н. Гурилевтиң чогаалдары.
21.00—**«Ленинчи комсомолдуң 60 чылынга». «Улуг сандарлар».** Уран-чечен фильм.
22.30—«Үе». Информастыг программа.
23.15—01.15—Хоккей талазы-биле делегей чемпионады. **Швецияның болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары.** Прагадан дамчыдылга. Чапсарда — медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН
18.00—**«Германияның Федеративтиг Республиказы-биле».** Кинопрограмма.
19.00—**«Уругларга шүлүктер».**
КЫЗЫЛДАН
19.30—21.00—Телешии.

Агаар

Бөгүн республикага бүргеш, аязыр, чамдык черлерге дидимиреп чаар. Барыын чүк углаашкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 22—27, чамдык черлерге 14—19 градус чылыыр. Кызылга булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 25—27 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАЙ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сибирь кежир чоруур экспресс» 9.50, 11.40, 13.30, 15.20, 17.10, 19.00, 21.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гванделупа чурттуң марказы» 9.10, 14.30, **«Посейдон дуза көргүзери-биле далашкан»** 10.40, 16.00, **«Чурттаар, ынакшыыр үе»** 13.00, 18.20, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Өскелер дээш» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Төнчү чок чарыш» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
индекс 667000

Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17531. Чагыг № 133.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА
6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00745